

Published on 10th of every month

ગ્રામસ્વરાજ

અંક : ૧ • વર્ષ : ૮૦ • ૧૦ એપ્રિલ, ૨૦૨૬

કિંમત રૂ ૭ • વાર્ષિક લવાજમ : રૂ ૮૦

GRAMSWARAJ GUJ. MONTHLY
RNI No. 1799/57 Permitted to post
at Ahmedabad Unaccountable L1
on tenth of every month under
postal Regd. No. GAMC 38, 2024-
2026 issued by S.S.P. Ahmedabad
valid upto 31-12-2026, Licence
to Post without prepayment
No. PMG/NG/049/2024-2026
valid upto 31-12-2026

“સહકારથી સમૃદ્ધિ”

અનુક્રમણિકા

અંક-૧ ● વર્ષ : ૮૦

૧૦ એપ્રિલ, ૨૦૨૬

તંત્રી : ડૉ. રાજેન્દ્ર સી. ત્રિવેદી

સંપાદક મંડળ

* ઘનશ્યામભાઈ એચ. અમીન

* ભીખાભાઈ ઝ. પટેલ

* વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૮૦

* છૂટક નકલ : રૂ. ૭

પત્રવ્યવહારનું અને લવાજમ

મોકલવાનું સરનામું :

ગુજરાત રાજ્ય સહકારી સંઘ

સહયોગ, જ્યોતિસંઘની પાછળ, રીલીફ રોડ,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

* ટે.નં. ૨૫૩૫૨૨૨૦ (૧૮૩) ગ્રામ : સહયોગ

* ફેક્સ નં. : (૦૭૯) ૨૫૩૫૧૩૬૦

* website : www.gujaratscu.com

* E-mail : sahakarguj1850@gmail.com

બાળક : થાપણ કે મિલકત

– શ્રી નવીન વી. વાછાણી ૩

સહકારી માળખામાં મહિલા-કેન્દ્રિત નીતિઓ
અને અનામત

– ડૉ. લિપ્સા રાવલ ૬

સહકારથી સ્વાવલંબન

– શ્રી નિધિ મહેતા ૧૧

“સહકારી સંસ્થાઓમાં લોકશાહી નિયંત્રણ અને
નિર્વાચન પ્રક્રિયાનું મહત્વ”

– શ્રી હિતેશ પટેલ ૧૪

પ્રાણાયામ એટલે શ્વાસપ્રશ્વાસની ગતિનો સંયમ

– શ્રી કિરણ ચાંપાનેરી ૧૭

મશરૂમની ખેતી (Mushroom Cultivation)

– ડૉ. ફાલ્ગુની આર. પટેલ ૨૦

ભારતના સહકારી ક્ષેત્રમાં શાસન અને
કાર્યક્ષમતાને મજબૂત બનાવવામાં
ડિજિટલાઇઝેશનની ભૂમિકા

– શ્રી રોનક પટેલ ૨૪

પ્રાકૃતિક કૃષિ :

સંકલ્પના, પદ્ધતિઓ અને ભવિષ્ય

– શ્રી મહેન્દ્રસિંહ ડી. રહેવર ૨૯

ગ્રામસ્વરાજ

* દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

* નવું વર્ષ એપ્રિલથી શરૂ થાય છે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૮૦ છે.

* છૂટક નકલ રૂ. ૭-૦૦ ગમે તે અંકથી ગ્રાહક થઈ શકે છે. ● લેખમાં પ્રગટ થતાં વિચારો લેખકના છે. પ્રકાશિત થતાં લેખો સાથે તંત્રી કે સંપાદક મંડળ સંમત છે, તેવું માનવું નહીં.

* ગુજરાત રાજ્યની સહકારી મંડળીઓના કાયદા કલમ ૬૯ અનુસાર ગુજરાત રાજ્ય સહકારી સંઘના શિક્ષણ ફાળામાં નિયમિત ફાળો ભરનાર સહકારી સંસ્થાને વિના લવાજમે ‘ગ્રામસ્વરાજ’ મોકલવામાં આવે છે.

* ‘ગ્રામસ્વરાજ’ માસિક તથા ‘સહકાર’ પાક્ષિકનું સંયુક્ત લવાજમ રૂ. ૧૫૦.૦૦ છે.

* રાજ્ય સહકારી સંઘના સભાસદોને “ગ્રામસ્વરાજ” તથા ‘સહકાર’ વિના લવાજમે મોકલવામાં આવે છે.

રહેવાની હોય છે. બાળકને જે વિષયમાં રસ, રૂચિ હોય તે માટે પ્રોત્સાહન આપવાનું હોય છે. બાળક ઉપર આપણી ઈચ્છાઓ દબાણપૂર્વક ન લાદવી જોઈએ. તે જે બનવા ઈચ્છે તે બનવા દેવું જોઈએ. આજે ઘણા મા-બાપ 'કેરીયર'ના નામે બાળક ઉપર બહુ જ ત્રાસ વતવે છે. બહુ દબાણ કરે છે. જે યોગ્ય નથી. વિવિધતા અને વિશિષ્ટતા એ પ્રકૃતિનો પરિવર્તનશીલ નિયમ છે. આપણે હોઈએ તેવું જ આપણું બાળક બનવું જોઈએ એ ઈચ્છા નરી મૂર્ખતા જ છે. બાળકને પણ પોતાના આગવા વિચારો અને સ્વપ્નો છે, તે સ્વતંત્ર વિચારશીલ વ્યક્તિ છે એ આપણે સમજવું જોઈએ. તેને તેના રસ-રૂચિ પ્રમાણે ભણવા દેવું જોઈએ. દરેક માતા-પિતા માલિક નહિ, પણ માર્ગદર્શક, પથદર્શક બનવું જોઈએ. બાળકનો ઉછેર મિલકત નહિ, થાપણની જેમ કરવો જોઈએ. જે માતા-પિતા આ સમજ કેળવે છે તેઓ તેના સંતાનોનું બહુ જ સારા શિક્ષણ અને સંસ્કાર સાથે જીવનનું ઘડતર કરી શકે છે. બાળકનો સર્વાંગી વિકાસ કરી શકે છે.

આજે ૭૦% જેટલા મા-બાપ તેના બાળકોનો ઉછેર સામાન્ય જાળવણી કાર્યની જેમ કરતાં હોય છે. બસ તેઓ ઘરે પાંચ કલાકની શાંતિ માટે બાળકને હરખાતા હર્ષ અનુભવતા સ્કૂલ મૂકી આવે છે, ત્યાંથી

આવ્યા પછી બાળકને બહારનો તૈયાર નાસ્તો આપી દઈને. ટી.વી. જોવા કે મોબાઈલમાં ગેઈમ રમવા આપી દે છે. મા-બાપ અને નિર્દોષ બાળક આ બંને ઉપકરણોના વધુ પડતા ઉપયોગના નુકસાન અને નિર્થકતાને સમજતું હોતું નથી ને સતત રમ્યા કરે છે. આ બંને ઉપકરણોના વધુ પડતા ઉપયોગથી ઘણીવાર બાળક સ્વછંદી, ક્રોધવાળું અને હતાશ બની જાય છે. જ્યારે ૩૦% જેટલા માતા-પિતાઓ તેના બાળકનો ઉછેર સારા સંસ્કારો સાથે કરતા હોય છે. તે બાળકને ભણવાનો ઉત્સાહ અર્પે છે, પ્રેમ અને લાગણીથી લેશન કરાવે છે. અને રમતગમત પ્રવૃત્તિમાં પણ પ્રોત્સાહિત કરે છે. આપણે બાળકને બારખડી શીખવીએ છીએ. પ્રભુની પ્રાર્થના અને ગણિતના દાખલા શીખવીએ, ચંદ્ર ઉપર ઉતરાણની વાત કરીએ છીએ. પણ ક્યારે એ બાળકને એવું કહેતા નથી કે, તું સાથે જ અદ્ભૂત છે ! ક્યારેક આપણે એ દૃષ્ટિએ એને જોતા નથી કે બાળક એ આ વિશ્વમાં આવેલો એક નવીન અને વિશિષ્ટ શક્તિપૂજ છે.

ખલીલ જિબ્રાન કહે છે : “તમે તમારા બાળકને પ્રેમ આપજો, પણ તમારા વિચાર તેના તેના પર લાદશો નહિ. કારણકે બાળક પાસે પોતાના વિચારો હોય છે. તમે તેને તમારા જેવા થવાનું ન કહેશો. કારણકે જીવન

આગળ ચાલે છે, પાછળ નહીં. તમે માત્ર તમારા બાળકની પણ છ બનો.” સાચે જ બાળક એ આપણી થાપણ છે, મિલકત નથી. આજના આધુનિક મા-બાપોએ આ ખાસ સમજવા જેવું છે.

આજના મા-બાપ તેના બાળકને સમાજની દેખાદેખી મુજબ રહેણીકરણી સંસ્કાર અને શિક્ષણ આપવા ઈચ્છતા હોય છે. જે કદાપી યોગ્ય નથી. એ માટે તેઓ બાળક ઉપર વારંવાર ગુસ્સો કરતા હોય છે. તું નકામો છે, ન જન્મ્યો હોય તો સારું થાત, જેવા ધિક્કારપૂર્વકના શબ્દો પોતાના બાળક માટે બોલવા તે યોગ્ય નથી. દીકરો જેવો છે તેવો તમારો છે. એ ખરાબ છે, એમાં એકલાનો દોષ નથી. તમારો દોષ પણ ભેગો છે. તમે જ એને છૂટતી ફિલ્મો અને ટી.વી. સિરીયલો જોવા દીધી. તમેજ એને સિનેમા હોટેલોમાં ફેરવ્યો. તમે જ એને ડિસ્કોના ડ્રેસ પહેરાવ્યા. ક્યારેય મંદિર ન લઈ ગયા. સત્સંગ ન કરાવ્યો, સારા પુસ્તકો ન વંચાવ્યા. હવે હાથના કર્યા હૈયે વાગે તો બળાપા એકલા દીકરાઓ પર ન કરાય. આપણે બાળકમાં આત્મવિશ્વાસ અને સુસંસ્કારો નાની ઉંમરે જ આપવા જોઈએ. તો તે જીવનમાં ચોક્કસ ધ્યેય સાથે આગળ વધતો રહેશે. તમારે

તમારા બાળકને કંઈ ભેટ આપવી હોય તો તે સારા સંસ્કારો અને ઉત્સાહની ભેટ આપવી જોઈએ.

ગાંધારીએ આંખે પાટા બાંધી રાખવાની ભૂલ કરી, એમાં જ કૌરવો ખતરનાક અને બેઈમાન બની ગયા હતા. જેના માતા-પિતા આંખે પાટા બાંધે તેના સંતાનો કેવા પાકે? આજે ઘણા બધા માતા-પિતાઓ સંતાન મોહમાં આંધળા થઈને આંખે મોટા પાટાઓ બાંધી રાખે છે. સંતાનો શું કરે છે, એનું ધ્યાન જ કોણ રાખે છે. પોતાના સંતાનને સુસંસ્કાર અર્પવા માટે દરેક માતા-પિતા આટલી કાળજી અને સમજ જરૂર રાખી શકે છે. રાખવી જોઈએ.

- (૧) તમે બાળકના સારા કાર્યની પ્રશંસા કરતા રહો.
- (૨) બાળકની ભૂલને પ્રેમપૂર્વક સમજાવો.
- (૩) બાળક માટે થોડો સમય કાઢતા શીખો.
- (૪) સારા પુસ્તકો વાચવા પ્રેરિત કરતા રહો.
- (૫) ગુસ્સો બાળક પર ક્યારેય ન કરો.
- (૬) તેના ઉત્સાહને વધારતા રહો.
- (૭) બાળક માટે તમે જ આદર્શરૂપ વ્યક્તિ બનો.

સહકારી માળખામાં મહિલા-કેન્દ્રિત નીતિઓ અને અનામત

સહકારી સંસ્થાઓમાં મહિલાઓની ભાગીદારી સામાજિક પરિવર્તન, આર્થિક સશક્તીકરણ અને સમાવેશી વિકાસ માટે એક શક્તિશાળી સાધન બની રહી છે. ભારતમાં, સહકારી ચળવળ લાંબા સમયથી લોકશાહી ઢબે સમાજ કલ્યાણ સાથે સંકળાયેલી છે. ભારતનાં લગભગ તમામ ગામડાઓમાં કૃષિ, દૂધ અથવા અન્ય કોઈને કોઈ પ્રકારની સહકારી મંડળીઓ કાર્યરત છે. જો કે આટલા લાંબા સમયથી અને આટલા બહોળા નેટવર્ક સાથે કાર્ય કરતી પ્રવૃત્તિમાં મહિલાઓની ભાગીદારી ઘણી મર્યાદિત રહી છે. જે સહકારી સંસ્થાઓનો સંતુલિત વિકાસ નથી દર્શાવતું. આથી જ સહકાર મંત્રાલય, ભારત સરકાર દ્વારા સહકારી પ્રવૃત્તિમાં મહિલાઓની સક્રિયતા વધારવા માટે ભાર આપવામાં આવી રહ્યો છે. જે ફક્ત મહિલાઓનાં વિકાસ માટે જ આવશ્યક નથી પરંતુ સમાજના અને સહકારી સંસ્થાઓનાં

સંતુલિત વિકાસ માટે પણ આવશ્યક છે. સહકારી સંસ્થાઓમાં મહિલાઓની ભાગીદારીનું મહત્વ :

સહકારી સંસ્થાઓ પરસ્પર મદદ, લોકશાહી નિર્ણય લેવાની અને સહિયારા આર્થિક લાભોના સિદ્ધાંતો પર કાર્ય કરે છે. જ્યારે મહિલાઓ આ સંસ્થાઓની સક્રિય સભ્ય બને છે, ત્યારે તેઓ વિવિધ દષ્ટિકોણ, મજબૂત સામાજિક જોડાણો અને કલ્યાણલક્ષી પગલાંઓ લેવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. સ્ત્રીઓ સામાન્ય રીતે કૌટુંબિક સુખાકારી, શિક્ષણ, આરોગ્ય અને ગુણવત્તા આધારિત જીવન ધોરણને પ્રાથમિકતા આપે છે, જેનો સીધો લાભ ફક્ત તેમનાં કુટુંબને નહિ પરંતુ સમગ્ર સમાજને થાય છે. “ગ્રામીણ અને અર્ધ-શહેરી વિસ્તારોમાં, સહકારી સંસ્થાઓમાં મહિલાઓની ભાગીદારીને કારણે ઘરની આવકમાં સુધારો થયો છે, બચત કરવાની ટેવ વિકસી છે અને નાણાકીય વ્યવસ્થાપન વધુ સારું બન્યું છે. ડેરી સહકારી મંડળીઓ, કૃષિ મંડળીઓ, હસ્તકલા જૂથો તેમજ ધિરાણ સહકારી મંડળીઓ દ્વારા, મહિલાઓ ઉત્પાદન, માર્કેટિંગ અને

ડૉ. લિપ્સા રાવલ
પ્રિન્સિપાલ,
“નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ કો-ઓપરેટિવ
મેનેજમેન્ટ, ગાંધીનગર

વ્યવસ્થાપન પ્રક્રિયાઓમાં નોંધપાત્ર યોગદાન આપે છે. તેથી, સહકારી ક્ષેત્રમાં મહિલાઓને એકીકૃત કરવી એ માત્ર સમાનતાનો વિષય નથી પણ એકંદર આર્થિક વિકાસ માટેની અસરકારક વ્યૂહરચના પણ છે.

અનામત નીતિઓની જરૂરિયાત :

સમાજની કેટલીક પરંપરા, સામાજિક-સાંસ્કૃતિક અવરોધો, શિક્ષણનો અભાવ, નાણાંકીય નિર્ભરતા અને નેતૃત્વની મર્યાદિત તકોના કારણે મહિલાઓ સહકારી સંસ્થાઓમાં સક્રિય રીતે ભાગ લઈ શકતી ન હતી. જે સહકારી સંસ્થાઓમાં મહિલાઓ સભ્ય હતી ત્યાં પણ તેમની ભૂમિકા મોટાભાગે નિષ્ક્રિય રહી છે અથવા તો ઠરાવોમાં સહી કરવા પુરતી મર્યાદિત રહી છે. આ પરંપરાગત રીતે ચાલી આવતી અસમાનતાઓને દૂર કરવા અને સહકારી કામગીરીના તમામ સ્તરે મહિલાઓનું પ્રતિનિધિત્વ સુનિશ્ચિત કરવા માટે અનામત નીતિઓ તૈયાર કરવામાં આવી છે. “કાયદા દ્વારા સહકારી સંસ્થાનાં વ્યવસ્થાપક સમિતિમાં મહિલા સભ્ય માટે અનામત જગ્યા રાખીને આ દિશામાં એક મહત્વનું પગલું લેવામાં આવ્યું છે. તેનાથી સહકારી મંડળીનાં નેતૃત્વ ભૂમિકાઓમાં,

મહિલાઓની સહકારી બોર્ડ, મેનેજમેન્ટ સમિતિઓ અને મહિલાઓ માટે બેઠકો અનામત રાખવાથી નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયાઓમાં મહિલાઓનો અવાજ સુનિશ્ચિત થાય છે. તે તેમને નીતિ ઘડતર, નાણાકીય આયોજન અને કાર્યકારી વ્યૂહરચનામાં સક્રિય રીતે ભાગ લેવામાં સક્ષમ બનાવે છે. આવા પ્રતિનિધિત્વથી અન્ય મહિલાઓને સહકારી સંસ્થાઓમાં જોડાવા માટે પણ પ્રોત્સાહન મળશે, જે મહિલાઓની ભાગીદારી વધારવામાં સહાયરૂપ બનશે.

સરકારી પહેલ અને નીતિ માળખું :

ભારત સરકાર અને વિવિધ રાજ્ય સહકારી વિભાગોએ સહકારી સંસ્થાઓમાં મહિલાઓની ભૂમિકાને મજબૂત બનાવવા માટે અનેક પગલાઓ લીધાં છે. સહકાર મંત્રાલય અને રાષ્ટ્રીય સહકારી વિકાસ નિગમ જેવી સંસ્થાઓ એવી નીતિઓને પ્રોત્સાહન આપે છે જે મહિલાઓને નાણાં, તાલીમ અને ઉદ્યોગસાહસિક તકો પૂરી પાડે છે.

જેમાં નીચેના પગલાંઓ લેવામાં આવ્યા:

- સહકારી મંડળીઓ અને તેની વ્યવસ્થાપક સમિતિમાં મહિલાઓ માટે બેઠકોનું અનામત

- મહિલા સંચાલિત સહકારી સંસ્થાઓ માટે નાણાકીય સહાય અને સબસિડીવાળી લોન
- મહિલાઓ માટે તાલીમ અને કૌશલ્ય વિકાસ કાર્યક્રમો
- સહકારી સંસ્થાઓ સાથે જોડાયેલા મહિલા સ્વ-સહાય જૂથોને પ્રોત્સાહન આપવું.
- ડેરી, કૃષિ, હસ્તકલા અને નાના પાયાના ઉદ્યોગો માટે ખાસ યોજનાઓ આવા પગલાં મહિલાઓને યોજનાનો લાભ લેનાર નહિ પરંતુ તેનાં અમલીકરણમાં નિર્ણય લેનારા અને નેતાઓ બનવામાં મદદ કરે છે.

સહકારી સંસ્થાઓ દ્વારા આર્થિક સશક્તીકરણ:

મહિલા-કેન્દ્રિત સહકારી નીતિઓનો એક મુખ્ય ફાયદો મહિલાઓનું આર્થિક સશક્તીકરણ છે. મહિલાઓને ધિરાણ સુવિધાઓ, બચત યોજનાઓ, વીમા સેવાઓ તેમજ તેમણે તૈયાર કરેલ પેદાશ માટે એક માર્કેટિંગ પ્લેટફોર્મ સરળતાથી મળી રહે છે. સહકારી નેટવર્ક દ્વારા, તેઓ સામૂહિક રીતે કાચો માલ ખરીદી શકે છે, સંસાધનો વહેંચી શકે છે અને વધુ સારા ભાવે ઉત્પાદનો વેચી શકે છે.

ઉદાહરણ તરીકે, ડેરી સહકારી મંડળીઓ સાથે સંકળાયેલ મહિલાઓ દૂધ ઉત્પાદન,

સંગ્રહ અને વિતરણમાં ફાળો આપે છે. તેવી જ રીતે, હસ્તકલા અને હાથશાળ સહકારી મંડળીઓ મહિલા કારીગરોને સરળતાથી બજારની પહોંચ આપે છે અને સાથે જ વાજબી ભાવ પણ આપે છે. કૃષિ સહકારી મંડળીઓ મારફતે મહિલા ખેડૂતો આધુનિક તકનીકો, બીજ અને ખાતર સરળતાથી મેળવી શકે છે. તેનાથી મહિલાઓની આવકમાં વધારો થાય છે, તેમની નાણાકીય નિર્ભરતા ઘટે છે અને આર્થિક સુરક્ષા વધે છે.

આર્થિક સશક્તીકરણ દ્વારા કુટુંબ અને સમાજમાં મહિલાઓની ભૂમિકા મજબૂત બને છે. નાણાકીય સ્વતંત્રતા મહિલાઓને કૌટુંબિક નિર્ણયો, બાળકોના શિક્ષણ અને સામાજિક વિકાસમાં ભાગ લેવાનો આત્મવિશ્વાસ આપે છે.

નેતૃત્વ વિકાસ અને નિર્ણય લેવાની ક્ષમતા :

મહિલાઓમાં નેતૃત્વ વિકસાવવામાં અનામત નીતિઓ મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. જ્યારે મહિલાઓ સહકારી બોર્ડ અને સમિતિઓમાં હોદ્દો ધરાવે છે, ત્યારે તેઓ વહીવટ, નાણાકીય વ્યવસ્થાપન અને શાસનનો અનુભવ મેળવે છે. આનાથી તેમનામાં આત્મવિશ્વાસ, વાતચીત કૌશલ્ય અને નિર્ણય લેવાની ક્ષમતાનો વિકાસ થાય છે.

મહિલા નેતાઓ ઘણીવાર પારદર્શક અને જવાબદાર વ્યવસ્થાપન પદ્ધતિઓ અપનાવે છે. તેમની નેતૃત્વ શૈલી સહભાગી અને સમાજલક્ષી હોય છે, ટૂંકા ગાળાના લાભોને બદલે લાંબા ગાળાનાં કલ્યાણ કાર્યો પર તેમનું ધ્યાન કેન્દ્રિત હોય છે. આથી જ, સક્રિય મહિલા નેતાઓ ધરાવતી સહકારી સંસ્થાઓમાં નવી અને અસરકારક નિર્ણયોની અમલવારી, તમામ સભ્યોનો સાથ અને તેનાં સભાસદો અને સમગ્ર ગામ પર સારા પરિણામો જોવા મળે છે. નેતૃત્વની તકો યુવા મહિલાઓને શિક્ષણ, ઉદ્યોગસાહસિકતા અને જાહેર જીવનમાં આગળ પડતી ભૂમિકાઓ અપનાવવા માટે પણ પ્રેરણા આપે છે. આમ, સહકારી સંસ્થાઓમાં મહિલા અનામત તેમને સમાજ અને સહકારી સંસ્થાનો એક સક્ષમ ભાગ બનાવે છે. **મહિલાઓની ભાગીદારીની સામાજિક અસર :**

સહકારી સંસ્થાઓમાં મહિલાઓની સક્રિયતાથી નોંધપાત્ર સામાજિક પરિવર્તન કરી શકાય છે. તેઓ પોષણ, સ્વચ્છતા, આરોગ્ય સંભાળ અને શિક્ષણ જેવા મુદ્દાઓને પ્રાથમિકતા આપે છે. સહકારી પ્લેટફોર્મ ઘણીવાર એવી જગ્યાએ બની જાય છે; જ્યાં મહિલાઓ સમાજની સમસ્યાઓની ચર્ચા કરે છે, અનુભવોની આપ-લે કરે છે અને સામૂહિક ઉકેલો શોધે છે.

સહકારી સંસ્થાઓમાં ભાગીદારી મહિલાઓનો સામાજિક દરજ્જો અને આત્મસન્માન પણ વધારે છે. તેમને આર્થિક અને સમાજનાં વિકાસમાં ફાળો આપનાર તરીકેની એક અલગ ઓળખ મળે છે. આ પરંપરાગત રૂઢિને તોડવામાં મદદ કરે છે અને મહિલાઓને નેતાઓ અને નિર્ણય લેનારા તરીકે ઓળખ આપે છે.

વધુમાં, સહકારી સંસ્થાઓ એક એવી સહાયક વ્યવસ્થા બનાવે છે જ્યાં મહિલાઓ એકબીજાને નાણાંકીય, ઘરેલું જવાબદારીઓ અને ઉદ્યોગ સાહસિકતા સંબંધિત પડકારોનો સામનો કરવામાં મદદ કરે છે. એકતાની આ ભાવના સમુદાયના બંધનોને મજબૂત બનાવે છે અને સમાવેશી વિકાસને પ્રોત્સાહન આપે છે.

અમલીકરણમાં પડકારો :

મહિલા-કેન્દ્રિત નીતિઓને અસરકારક રીતે લાગુ કરવા માટે ઘણા પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા છે અને તેની ઘણી સકારાત્મક અસરો પણ જોવા મળી છે છતાં પણ તેમાં હજુ પણ ઘણા પડકારો છે. મહિલાઓની સક્રિય ભાગીદારી વધારવા માટે હજુ પણ કેટલાક પડકારો જેવા કે મર્યાદિત શિક્ષણ, સહકારી અધિકારો વિશે જાગૃતિનો અભાવ અને સામાજિક-સાંસ્કૃતિક પ્રતિબંધો વિગેરેનો

સામનો કરવો પડે છે. કેટલાક કિસ્સાઓમાં, મહિલા પ્રતિનિધિઓ ચૂંટાય છે પરંતુ વાસ્તવિક નિર્ણય લેવાની જવાબદારી પુરુષ સભ્યોના હાથમાં જ રહે છે.

મહિલા નેતાઓ સહકારી જવાબદારીઓનું અસરકારક રીતે સંચાલન કરી શકે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે સતત તાલીમ અને ક્ષમતા નિર્માણની પણ જરૂર છે. મહિલાઓની લાંબા ગાળાની ભાગીદારીને ટેકો આપવા માટે નાણાકીય સાક્ષરતા, ડિજિટલ કૌશલ્ય અને નેતૃત્વ વિકાસ કાર્યક્રમોને મજબૂત બનાવવા જોઈએ.

વધુમાં, અનામત નીતિઓ પ્રતિકાત્મક પ્રતિનિધિત્વને બદલે વાસ્તવિક સશક્તીકરણમાં પરિવર્તિત થાય તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે દેખરેખ પદ્ધતિઓમાં સુધારો થવો જોઈએ.

મહિલા સશક્તીકરણ માટે બહુ-પરિમાણીય અભિગમ :

સહકારી માળખામાં મહિલાઓની ભૂમિકાને મજબૂત બનાવવા માટે, બહુ-પરિમાણીય અભિગમ જરૂરી છે. આરક્ષણ નીતિઓ મહિલાઓ માટે સહકારી સંસ્થાનાં સંચાલન માટે આવશ્યક શિક્ષણ, કૌશલ્ય વિકાસ, નાણાકીય સમાવેશ અને નેતૃત્વ તાલીમ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. આ સાથે જ સહકારી સંસ્થાઓએ પણ એવું વાતાવરણ

બનાવવું જોઈએ જ્યાં મહિલાઓ મુક્તપણે તેમના વિચારો વ્યક્ત કરી શકે અને સંચાલનમાં સક્રિય ભૂમિકા ભજવી શકે. “આ સિવાય જો મહિલાઓની આગેવાની હેઠળની સહકારી સંસ્થાઓને પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે સાથે જ તેમનાં કામકાજમાં ડિજિટલાઈઝેશનને પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે અને બજારની પહોંચ વધારવા માટે પ્રયત્નો થાય તો તેમની ભાગીદારી વધી શકે છે. આ વ્યવસ્થા ગોઠવવા માટે સરકારી એજન્સીઓ, બિન-સરકારી સંસ્થાઓ અને સહકારી ફેડરેશન વચ્ચે સહયોગ જરૂરી રહેશે.

નિષ્કર્ષ :

સહકારી ક્ષેત્રમાં મહિલા-કેન્દ્રિત નીતિઓ અને અનામત નીતિઓ મહિલાઓનાં સમાન યોગદાન માટે મહત્વપૂર્ણ સાધનો છે. તે મહિલાઓને આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ, નેતૃત્વ ભૂમિકાઓ અને સામાજિક વિકાસમાં ભાગ લેવાની તકો પૂરી પાડે છે. સહકાર દ્વારા, મહિલાઓને નાણાકીય સ્વતંત્રતા, સામાજિક માન્યતા અને નિર્ણય લેવાની શક્તિ મેળવે છે. જ્યારે મહિલાઓ સહકારી શાસન અને કામગીરીમાં સક્રિયપણે યોગદાન આપે છે, ત્યારે સહકારી સંસ્થાઓ વધુ પારદર્શક, જવાબદાર અને સમાજને આગળ લઈ જનાર બને છે.

સહકારથી સ્વાવલંબન

ખૂબ ઝડપથી વિકસી રહેલા આજના સમયમાં આપણી જીવનશૈલીમાં અમાપ પરિવર્તન આવ્યું છે. મોટાભાગે આપણે સૌ પણ એ પરિવર્તન સાથે પગલાં ભરતા શીખી લઈએ છીએ. ત્યારે જરા ભૂતકાળમાં ડોકિયું કરીએ તો આજથી ત્રણ-ચાર દાયકા પહેલાં સ્ત્રીઓ માટે સ્વનિર્ભર થવું એટલે કે ઘરની ચાર દીવાલમાંથી બહાર નીકળીને કમાવું, આર્થિક ઉપાર્જન કરવું તે જરૂરિયાત તરીકે નહોતું જોવાતું પણ એક વિકલ્પ તરીકે જોવાતું હતું.. સ્ત્રીઓ ઈચ્છે તો પોતાના જ્ઞાન કે આવડતના આધારે પોતાને ગમતું કામ કરે, પરિવારમાં અનુકૂળતા હોય તો તે પોતાની નોકરી કે કામ સાથે પારિવારિક જવાબદારીઓ નિભાવતી. ત્યારે પણ સ્ત્રીને માટે બેવડી જવાબદારી સ્વીકારીને ચાલવું સરળ સહેજ પણ નહોતું. પરંતુ ત્યારે વિકલ્પ હતો જેના કારણે કેટલીક સ્ત્રીઓ માત્ર પારિવારિક જવાબદારી સંભાળવાનું સ્વીકારતી અને એમાં જ પોતાનું જીવન વિતાવતી.

જો કે હવે સમય બદલાયો છે હવે દીકરીઓનું સ્વનિર્ભર કે સ્વાવલંબી બનવું એ

નિધિ મહેતા
અમદાવાદ

માત્ર શોખ નથી પણ સમય મુજબની આવશ્યકતા છે. આજે દીકરીને યોગ્ય શિક્ષણ, સક્ષમતા અને સ્વનિર્ભર વ્યક્તિત્વ આપવું તે સમયની માંગ અને દીકરીની સંપૂર્ણ સુરક્ષાને સલામતી માટેની પ્રાથમિક જરૂરિયાત છે અને એટલે at the same time દીકરીઓને સ્વનિર્ભર કે સ્વાવલંબી બનાવીએ ત્યારે એ દીકરીઓની ક્ષમતાઓ સાથે તેની મર્યાદાઓનો પણ સ્વીકાર કરવો પડે. પહેલાંના સમયમાં દીકરી થોડી મોટી થાય એટલે મા દીકરીને ઘરનાં કામ શીખવતી, બીજા પરિવારમાં કેમ સેટ થવાનું એની તાલીમ આપતી પણ, હવે માતા-પિતા પણ પહેલાં તેના શિક્ષણ અને સક્ષમતા પર ધ્યાન આપી પોતાની દીકરીને સ્વાવલંબી બનાવવા દરેક અવકાશ પૂરા પાડે છે અને ત્યારે પરિવારનો પૂર્ણ સહકાર પ્રાપ્ત થતા દીકરી પોતાના નિર્ધારિત લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પરંતુ આ રીતે પરિવારમાં સહકારથી સક્ષમ અને સ્વનિર્ભર બનેલી દીકરીને જો અન્ય પરિવારમાં પ્રવેશે ત્યારે પરિવારમાં પૂરતો સહકાર ન મળે તો એ દીકરીની આગળની સફર ઘણી મુશ્કેલ બની જાય છે.

આજે પણ આપણે ત્યાં મોટાભાગની સ્ત્રીઓ ગૃહિણી તરીકે વિનામૂલ્યે સેવાઓ આપે છે એટલે આમ જોવા જઈએ તો એ

સેવાઓને મૂલ્યમાં માપી ન શકાય. પણ છતાં દેખીતી રીતે તેનું દેશની GDPમાં કોઈ યોગદાન નથી. જો દરેક સ્ત્રીનું આવું દેખીતું યોગદાન હોય તો આપણી અર્થવ્યવસ્થા કેટલી સમૃદ્ધ બને! તે વિચારવું જોઈએ. એવું નથી કે આ સ્ત્રીઓ પાસે કોઈ સપનું નથી, ઉદ્દેશ નથી કે આવડત નથી. કદાચ જો વિશેષ અભ્યાસ કરવામાં આવે તો એના જેટલું મલ્ટી ટેલેન્ટેડ કોઈ નથી. સવારની ચાથી લઈ અડધી રાતના ઉજાગરા સુધી બધું જ કરી શકતી સ્ત્રી બીજું બધું પણ કરી જ શકે છે. પણ એને ન તો એ અવકાશ આપવામાં આવે છે કે ન તો પૂરતો સહકાર મળે છે અને એ સહકારના અભાવે કે કેટલીય સ્ત્રીઓ પોતાના સપના મુજબનું સ્વાવલંબી જીવન જીવી શકતી નથી. પ્રતિભા હોવા છતાં, આવડત હોવા છતાં સમજણ અને સહકારના અભાવે સ્ત્રીઓનું સમગ્ર જીવન ચાર દીવાલમાં વીતી જાય છે. સમાજ દ્વારા સ્ત્રીના માથે થોપાઈ ગયેલી અઢળક જવાબદારીઓના બોજમાંથી તે બહાર નીકળી નથી શકતી. ત્યારે સૌથી વધુ જરૂર સ્ત્રીને ઘર, પરિવાર કે સમાજ પાસેથી માત્ર ને માત્ર યોગ્ય સહકારની હોય છે. જો સમાજ સ્વાવલંબી થયેલી સ્ત્રીનો સ્વીકાર કરે છે તો એવી સ્ત્રીને આપવા પડતા જરૂરી સહકારનો પણ સ્વીકાર કરવો જ પડે. બધી જ જવાબદારીઓનો બોજ કોઈ એકના માથે

નાખ્યા વગર જવાબદારી વહેંચી લેવામાં આવે તો ઘણું પરિવર્તન આવી શકે.

સ્ત્રીનું સ્વાવલંબી થવું માત્ર તેના માટે જરૂરી નથી તેના પરિવાર અને સમાજ માટે પણ એટલું જ જરૂરી છે. પુરુષનું સ્વાવલંબન પરિવારનું પોષણ કરે છે પણ સ્ત્રીનું સ્વાવલંબન માત્ર પરિવારનું નહીં સમાજનું પણ પોષણ કરે છે. કારણ કે એક સ્ત્રી જ્યારે ઘરની બહાર નીકળે છે કમાવા માટે ત્યારે તેને અમુક જવાબદારીઓ માટે મદદની જરૂર પડે છે. જેથી તેને એ મદદ માટે અમુક વ્યવસ્થા કરવી પડે છે. અમુક મેનપાવરની જરૂર પડે છે. ત્યારે તેને મેડ કે કુક જેવી સહાયની જરૂર પડે ત્યારે તે પોતાના સ્તરેથી પણ અમુક લોકોને રોજગાર આપે છે. જેના લીધે એ લોકોના ભોજનની વ્યવસ્થા થાય છે અને એ આડકતરો સહકાર બને છે. તો આડકતરી રોજગારી આપવામાં પણ તે સ્ત્રી માધ્યમ બને છે અન્ય માટે. સાથે જ પોતે પોતાની સાથે અન્યને સ્વાવલંબી પણ બનાવે છે.

બીજું ઘરમાં માતાને સ્વાવલંબી જોઈ તેના સંતાનોને બાળપણથી સ્વનિર્ભરતાનું મહત્વ સમજાય છે. જેથી તેમનો આત્મવિશ્વાસ વધે છે અને આત્મનિર્ભર જીવન તરફનો ઝુકાવ આવે છે. સ્ત્રીનું સ્વાવલંબન સમાજને ઉન્નત દિશા આપે છે. એક સ્ત્રી સ્વાવલંબી થઈને બીજી અનેક સ્ત્રીઓને એ દિશામાં આગળ વધારી શકે છે.

એક સ્ત્રીના સ્વાવલંબી જીવનને જોઈ, તેના જીવનમાં આવતા પરિવર્તનોને જોઈ બીજી અનેક સ્ત્રીઓને સ્વનિર્ભર થવાની પ્રેરણા મળે છે. અને આ સ્વનિર્ભર થવું કે સ્વાવલંબી થવું એટલે સ્વચ્છંદ થવું એવું સહેજ પણ નહીં પણ એ સ્વાવલંબી થવાનો અર્થ છે સમજણ અને સહકાર સાથે સ્વનિર્ભર બની સાથે મળી ઉચ્ચ જીવનધોરણ સાથે જીવનનિર્વાહ કરવો.

સ્ત્રીઓ જ્યારે આ સમજણ સાથેના સ્વાવલંબન તરફ ગતિ કરી રહી હોય ત્યારે સમાજ, પરિવાર કે સંબંધો તરફથી તેને સહકાર પ્રાપ્ત થાય તે ખૂબ જરૂરી છે. સ્ત્રીને જવાબદારીની બેડીઓથી જકડવાને બદલે તેને યોગ્ય સહકાર આપી સ્વનિર્ભર અને સ્વાવલંબી કરવામાં આવે તો માત્ર પરિવારને નહીં પણ સમાજ અને રાષ્ટ્રને પણ તેનો પૂરતો લાભ મળે છે. આપણી અર્થવ્યવસ્થામાં સ્ત્રીઓનું યોગ્ય યોગદાન મેળવી શકાય. સ્ત્રીને સૌપ્રથમ સ્વીકાર કે સહકાર આપી શકે તે પરિવારની બીજી કોઈ સ્ત્રી જ હોય. ત્યારે સ્ત્રીઓ પણ આ સહકારની ભાવના કેળવે અને પોતે જે સ્તરે હોય ત્યાંથી બીજી સ્ત્રીઓને આગળ લાવવા સતત સહકાર કરે અને પોતાની સાથે અન્ય સ્ત્રીઓને પણ સ્વાવલંબન તરફ લઈ જાય તો આ સહકારથી સ્વાવલંબન વધુ મજબૂત બનશે.

સ્ત્રીનું સ્વાવલંબી હોવું એ આજે શોખ કરતાં વધારે સલામતીનું માધ્યમ છે ત્યારે સ્વાવલંબન સહકાર વિના શક્ય નથી અને

આ સહકાર ચાર દિવાલથી લઈ ચંદ્ર સુધી પહોંચવાના માર્ગે અવરોધ બનતી દરેક અડચણને પાર કરવા અતિ આવશ્યક છે. તો સહકારથી સ્વાવલંબન વધુ સક્રિય બનશે. નક્કી કરીએ કે કોઈપણ સ્ત્રીનું સ્વાવલંબન સહકારના અભાવે અટકે નહીં. એના માર્ગમાં કોઈ પણ પ્રકારની અસહકાર રૂપી અડચણ ન આવવા દઈએ. સ્ત્રીનું સ્વાવલંબન સમાજને વધુ સમૃદ્ધ અને સક્ષમ બનાવશે. આજે અનેક અવકાશ છતાં અઢળક સ્ત્રીઓ પોતાની પ્રતિભાને બહાર નથી લાવી શકતી તેનું જો મુખ્ય કોઈ કારણ હોય તો એ છે સહકારનો અભાવ. તે પછી પરિવાર તરફથી હોય, સમાજ તરફથી હોય કે અન્ય કોઈ તરફથી પણ સહકારના અભાવે કેટકેટલીય પ્રતિભા પોતાના યોગ્ય માર્ગ સુધી પહોંચી નથી શકતી અને પોતાનું યોગ્ય યોગદાન નથી આપી શકતી. સ્વનિર્ભર નથી બની શકતી. તો આ સહકારનો અભાવ ને સમજણનો અભાવ કેટલી સ્ત્રીઓના સપનાને ધરબાવી દે છે.

તો નક્કી કરીએ કે સહકારના અભાવે ક્યારેય આપણી આસપાસની કોઈપણ સ્ત્રીની સ્વનિર્ભરતા કે સ્વાવલંબન અટકે નહીં. તો પરિવાર તરીકે, સમાજ તરીકે સ્ત્રીને તેના સ્વાવલંબનમાં પૂરતો સહકાર આપીએ.. જે સમાજમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ ઉન્નત બને તે સમાજ પ્રગતિ તરફ ગતિ કરે છે...

“સહકારિતા માત્ર એક બિઝનેસ મોડલ નથી, પરંતુ એક ભાવના છે”

“સહકારી સંસ્થાઓમાં લોકશાહી નિયંત્રણ અને નિર્વાચન પ્રક્રિયાનું મહત્વ”

આજે આપણે એક ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ વિષય ‘સહકારી સમિતિઓના બે આધારભૂત સ્તંભ’- લોકશાહી નિયંત્રણ અને નિયમિત નિર્વાચન (ચૂંટણી) પર ચર્ચા કરવા જઈ રહ્યા છીએ. આપણી સમિતિની મજબૂતી તેના સિદ્ધાંતોમાં છૂપાયેલી છે, અને આજે આપણે જાણીશું કે કેવી રીતે લોકશાહી નિયંત્રણ અને નિયમિત ચૂંટણી આપણા ભવિષ્યને સુરક્ષિત કરે છે. કોઈપણ સહકારી સમિતિનું અંતિમ લક્ષ્ય બે વસ્તુઓ હાંસલ કરવાનું હોય છે : વિશ્વસનીયતા અને સફળતા. વિશ્વસનીયતાનો અર્થ એ છે કે આપણા સભ્યો અને આખા સમાજનો આપણા પર અતૂટ ભરોસો હોય. જ્યારે, સફળતાનો અર્થ માત્ર નફો કમાવો નથી, પરંતુ આપણા સભ્યોનો આર્થિક અને સામાજિક વિકાસ કરવાનો છે.

“આ લક્ષ્યોને મજબૂતીથી પકડી રાખવા માટે આપણી પાસે બે અનિવાર્ય સ્તંભ છે :

હિતેશ પટેલ
સી.ઈ.આઈ.,
અમદાવાદ જિલ્લા સહકારી સંઘ, અમદાવાદ
મોબાઈલ નં: ૯૪૨૮૮ ૯૯૪૯૪

પહેલો - લોકશાહી નિયંત્રણ અને બીજો - નિયમિત નિર્વાચન. આ બંને સ્તંભો જ આપણી સમિતિની સ્થિરતા અને લાંબું આયુષ્ય સુનિશ્ચિત કરે છે.”

લોકશાહી નિયંત્રણનો સૌથી મોટો સિદ્ધાંત છે ‘એક સભ્ય, એક મત’. આપણી સમિતિમાં મૂડી કે પૈસા મોટા હોતા નથી, પરંતુ ‘વ્યક્તિ’ એટલે કે સભ્ય પ્રધાન હોય છે. ભલે કોઈ અમીર હોય કે ગરીબ, દરેક સભ્યને સમાન અધિકાર પ્રાપ્ત છે અને દરેકની વાતનું વજન બરાબર છે. લોકશાહીનો અર્થ માત્ર સભ્યપદ લેવું નથી, પરંતુ તેમાં સભ્યની સક્રિય ભાગીદારી જરૂરી છે. નીતિ નિર્ધારણ સભ્યો જ તે લોકો છે જે નિયમો અને નીતિઓને આકાર આપે છે. સમિતિની કામગીરી પર નજર રાખવી (દિખરેખ રાખવી) એ દરેક જાગૃત સભ્યની ફરજ છે. એક સંસ્થા ત્યારે જ જીવંત રહે છે જ્યારે તેના સભ્યો જાગૃત હોય. આપણને ગર્વ હોવો જોઈએ કે આપણે આ સમિતિના માત્ર ગ્રાહકો નથી, પરંતુ સામૂહિક માલિકો છીએ. લોકશાહી નિયંત્રણ એ નક્કી કરે છે કે આપણી સંસ્થાનો ઉદ્દેશ્ય ‘થોડા લોકોનો નફો’

કમાવવાનો નથી, પરંતુ 'સૌની નિઃસ્વાર્થ સેવા' કરવાનો હોય. લોકશાહી આપણી કાર્યપ્રણાલીમાં પારદર્શિતા લાવે છે. અહીં નિર્ણયો બંધ રૂમમાં નહીં, પરંતુ સૌની સામે ખુલ્લી ચર્ચાથી લેવામાં આવે છે. જ્યારે આપણે મળીને નિર્ણય લઈએ છીએ, ત્યારે ભૂલોની શક્યતા ખૂબ ઓછી થઈ જાય છે.

આપણો બીજો સ્તંભ છે નિયમિત નિર્વાચન, જે આપણી વ્યવસ્થાના ધબકારા છે. સ્થિરતા કોઈપણ સંસ્થાના વિકાસને રોકી દે છે. સમયસર ચૂંટણી થવાથી નેતૃત્વ તાજું બની રહે છે અને નવા વિચારોને કામ કરવાની તક મળે છે. ચૂંટણી ખરેખર આપણા નેતૃત્વનું રિપોર્ટ કાર્ડ છે. તે સભ્યોને એક તક આપે છે કે તેઓ પોતાના નેતાઓના કામની સમીક્ષા કરે. યાદ રાખો, પસંદ કરવાની શક્તિમાં જ અક્ષમ નેતૃત્વને હટાવવાની શક્તિ પણ ધૂપાયેલી છે. આપણે 'વચન' અને 'કામ' વચ્ચેના સંતુલનને જોવું પડશે. જ્યારે ચૂંટણીની પ્રક્રિયા સંપૂર્ણપણે સાફ-સુથરી અને નિષ્પક્ષ હોય છે, ત્યારે જ સંસ્થા પ્રત્યે વિશ્વાસ પેદા થાય છે. નિષ્પક્ષ ચૂંટણી જ પરિણામોને વૈધતા પ્રદાન કરે છે અને આ જ આપણી વિશ્વસનીયતાનો મૂળ મંત્ર છે. નિયમિત ચૂંટણી સત્તાના એકાધિકાર (monopoly) ને રોકે છે. તે યુવાનો અને નવા વિચારો માટે દરવાજા ખોલે છે, જેનાથી સમિતિમાં નવાચાર (innovation) અને શ્રેષ્ઠ

ભવિષ્યનું નિર્માણ થાય છે. જ્યારે સભ્યો ચૂંટણીની પ્રક્રિયામાં સક્રિયપણે ભાગ લેતા નથી, ત્યારે ચૂંટણી માત્ર એક કાનૂની ઔપચારિકતા બનીને રહી જાય છે:

- **દેખાવની લોકશાહી :** સભ્યોની સક્રિયતા વિના, ચૂંટણી માત્ર કાગળ પર નોંધાય છે, જ્યારે વાસ્તવમાં નિર્ણયો કેટલાક પ્રભાવશાળી લોકો દ્વારા જ લેવામાં આવે છે.
- **નેતૃત્વની જવાબદારીનો અભાવ :** જો સભ્યો જાગૃત નથી, તો તેઓ નેતૃત્વના કામનું 'રિપોર્ટ કાર્ડ' જોઈ શકતા નથી અને અક્ષમ નેતાઓને હટાવવાની શક્તિનો ઉપયોગ કરતા નથી.
- **પારદર્શિતાનો અભાવ :** જાગૃતિ વિના, નિર્ણયો બંધ રૂમમાં લેવાવા લાગે છે અને 'ખુલ્લી ચર્ચા'નો સિદ્ધાંત સમાપ્ત થઈ જાય છે.

આ બંને સ્તંભો એકબીજા પર નિર્ભર છે. નિર્વાચન (ચૂંટણી) અને સભ્યની જાગૃતિ એક જ સિક્કાની બે બાજુઓ છે. જો સભ્યો જાગૃત નથી, તો ચૂંટણીનું લોકશાહી મહત્વ સમાપ્ત થઈ જાય છે. ચૂંટણી વિના લોકશાહી નબળી પડી જાય છે, અને સભ્યોની જાગૃતિ વિના ચૂંટણી માત્ર એક કાગળની પૂર્તિ બનીને રહી જાય છે. જ્યારે સક્રિય સભ્યો અને નિષ્પક્ષ ચૂંટણી એકસાથે મળે છે, ત્યારે પરિણામ એક સશક્ત અને સફળ સમિતિના

રૂપમાં સામે આવે છે. આ જ દીર્ઘકાલીન સફળતાનો સાચો રસ્તો છે. આ સ્તંભોને મજબૂત બનાવી રાખવા એ આપણા સૌની ફરજ છે. સહકારિતા માત્ર એક બિઝનેસ મોડલ નથી, પરંતુ એક ભાવના છે. યાદ રાખો - 'સહકારિતા જ શક્તિ છે.'

એક જાગૃત સભ્ય તે છે જે માત્ર નામ માટે નહીં, પરંતુ સમિતિની પ્રગતિ માટે સક્રિય રહે છે. પોતાની સમિતિની સ્થિતિ તપાસવા માટે નીચેના મુદ્દાઓ પર ધ્યાન આપો.

૧. લોકશાહી ભાગીદારી (Democratic Participation)

- સમાન અધિકારનો ઉપયોગ : શું તમે જાણો છો કે મૂડી કરતાં તમારી 'વ્યક્તિગત' ઓળખ વધુ મહત્વની છે અને તમને સમાન મત (One Member, One Vote) નો અધિકાર પ્રાપ્ત છે?
- નીતિ નિર્ધારણ : શું તમે સમિતિના નિયમો અને નીતિઓને આકાર આપતી ચર્ચાઓમાં ભાગ લો છો?
- સક્રિય નિરીક્ષણ : શું તમે સમિતિના દૈનિક કામકાજ અને નિર્ણયો પર નજર રાખો છો?
- ખુલ્લી ચર્ચા: શું સમિતિના નિર્ણયો બંધ રૂમને બદલે સૌની સામે પારદર્શક રીતે લેવામાં આવે છે?

૨. નિર્વાચન અને નેતૃત્વ (Election & Leadership)

- સમયસર ચૂંટણી: શું તમારી સમિતિમાં ચૂંટણી નિયમિત અંતરાલ પર અને કોઈ પણ વિલંબ વિના થાય છે?
- નેતૃત્વની સમીક્ષા: શું તમે ચૂંટણીને નેતૃત્વના 'રિપોર્ટ કાર્ડ' તરીકે જુઓ છો અને તેમના કાર્યોનું આકલન કરો છો?
- અક્ષમ નેતૃત્વને હટાવવું : શું તમે તમારી પસંદ કરવાની શક્તિનો ઉપયોગ કરીને અક્ષમ અથવા બિનઅસરકારક નેતૃત્વને બદલવા માટે તૈયાર રહો છો?
- નવા વિચારોનું સ્વાગત : શું ચૂંટણીના માધ્યમથી યુવાનો અને નવા નવાચારો (Innovation) ને સમિતિમાં સ્થાન મળી રહ્યું છે?

૩. સંસ્થાકીય નિષ્પક્ષતા (Institutional Fairness)

- સ્વચ્છ પ્રક્રિયા : શું નિર્વાચનની પ્રક્રિયા સંપૂર્ણપણે સાફ-સુથરી અને નિષ્પક્ષ છે, જેનાથી સંસ્થામાં વિશ્વાસ જળવાઈ રહે?
- એકાધિકાર પર રોક : શું સમિતિ એ સુનિશ્ચિત કરે છે કે સત્તા કોઈ એક વ્યક્તિ કે જૂથના હાથમાં મર્યાદિત ન રહે?
- સેવાનો ભાવ : શું સંસ્થાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય 'થોડા લોકોનો નફો' કમાવવાનો છે કે 'સૌની નિઃસ્વાર્થ સેવા' કરવાનો?

“જય સહકાર! સહકારિતા જ શક્તિ છે”

સતત શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા દ્વારા માનવદેહને પ્રાણવાન બનાવે છે. હૃદય-રૂધિરાભિસરણતંત્ર અવિરત ધબકતું રહીને માનવદેહને ચેતનવંત રાખે છે. આપણાં શરીરમાં ઈચ્છાવર્તી અને અનઈચ્છાવર્તિ સ્નાયુ આવેલા છે. જે સ્નાયુઓ આપણી ઈચ્છા પ્રમાણે કાર્ય કરે તે ઈચ્છાવર્તી સ્નાયુઓ અને પોતાની રીતે સતત કાર્યરત રહેતા સ્નાયુઓ અનઈચ્છાવર્તી છે. પાચનતંત્ર, શ્વસનતંત્ર, રૂધિરાભિસરણતંત્ર અનઈચ્છાવર્તી સ્નાયુઓના બનેલા છે અને સતત કાર્યરત રહે છે. હાથ, પગ, ચહેરા, પેટ પરના સ્નાયુઓ ઈચ્છાવર્તી સ્નાયુ છે. જે આપણી ઈચ્છા પ્રમાણે કાર્ય કરે છે. આપણે સૂતા હોઈએ કે ચાલતા, ખાતા હોઈ ત્યારે શ્વસનતંત્ર સતત કામ કરતું રહે છે. શ્વસનની આ અનઈચ્છાવર્તી ક્રિયાને આપણી ઈચ્છા પ્રમાણે કરવાની ક્રિયા એટલે પ્રાણાયામ.

પ્રાણ + આયામ = પ્રાણાયામ. પ્રાણ એટલે વાયુ, શ્વાસ, જીવ, શક્તિ, બળ કે શૌર્ય. આયામ એટલે ખેંચવું, લંબાવવું, વિસ્તારવું કે સંયમિત કરવું. પ્રાણાયામ એટલે શ્વાસને લંબાવવો કે સંયમિત કરવો. શ્વાસપ્રશ્વાસની ગતિને રોકવી એટલે પ્રાણાયામ. શ્વાસપ્રશ્વાસની ગતિનો સંયમ એટલે પ્રાણાયામ. આ સંયમ શ્વાસોશ્વાસની

ત્રણ પ્રકારની કામગીરી સાથે સંકળાયેલો છે. શ્વાસ લેવો, શ્વાસ રોકવો અને શ્વાસને છોડવો. આ ત્રણ ક્રિયાઓ માટે સંસ્કૃતમાં પૂરક, કુંભક અને રેચક શબ્દો છે. પૂરક એટલે ફેફસામાં શ્વાસ ભરવો. કુંભક એટલે શ્વાસ અને ઉચ્છવાસની ક્રિયાને રોકી રાખવી કે થોભી રાખવી. શુદ્ધ હવા, શ્વાસને ફેફસાંમાં રોકવાને આંતરકુંભક અને અશુદ્ધ, ઉચ્છવાસ પછી બહાર શ્વાસને રોકવાને બાહ્યકુંભક કહે છે. રેચક એટલે રોકેલા શ્વાસને ધીમે ધીમે છોડવો. શ્રીમદ શંકરાચાર્ય કહે છે “બધી માયાથી મનને મુક્ત કરવું એ સાચો રેચક છે. ‘હું પરમાત્મા છું’ એવી પ્રતીતિ થવી એ સાચો પૂરક છે. અને એ પ્રતીતિમાં મનને સદા સ્થિર રાખવું એ સાચો કુંભક છે. આ સાચો પ્રાણાયામ છે.”

યથા પિંડે તથા બ્રહ્માંડે. જીવાત્માના શરીરમાં રહેલા પ્રાણ એ સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં વ્યાપેલા પરમાત્માના પ્રાણ બ્રહ્મનો અંશ છે. પ્રાણાયામ દ્વારા પિંડ પ્રાણ અને બ્રહ્માંડ પ્રાણ વચ્ચે સંવાદ, સુમેળ, એકરૂપતા સાધવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે. સ્વામી સ્વાત્મારામ રચિત હઠયોગ પ્રદીપિકાના અધ્યાય-૨ના શ્લોક-૧૫માં ચેતવણી આપવામાં આવી છે કે :- યથા સિંહો ગજો વ્યાઘ્રો ભવેદ્વશ્યઃ શનૈઃ શનૈ, તથેવ સેવિતો વાયુરન્યથા હત્તિ

સાધકમ્. અર્થાત જેવી રીતે સિંહ, હાથી, વાઘ વગેરે જંગલી પશુઓને ધીરે ધીરે કાળજીપૂર્વક કેળવવામાં આવે છે, વશ કરવામાં આવે છે, પરંતુ તેઓ એકદમ કબજામાં આવી જતાં નથી. તેવી જ રીતે અભ્યાસથી પ્રાણને ધીરે ધીરે વશમાં લેવો, અભ્યાસથી પ્રાણવાયુ ધીરે ધીરે જ વશ થાય છે. આ બાબતમાં ઉતાવળ કરવામાં આવે તો વનપશુઓ તાલીમ આપનારને જેમ મારી નાખે છે તેમ પ્રાણવાયુ અભ્યાસી સાધકને મારી નાખે છે.

પ્રાણાયામનો અભ્યાસ યોગ્ય રીતે સમજીને કરવો હિતાવહ છે. યોગ્ય રીતે પ્રાણાયામ કરવાથી સર્વ પ્રકારના રોગોનો નાશ થાય છે. જેટલા ઊંડા લાંબા શ્વાસ એટલું લાંબુ આયુષ્ય. માનવી રાતદિવસ ચોવીસ કલાક દરમિયાન ૨૧૬૦૦ વાર શ્વાસ લે છે. યોગીસાધકનું આયુષ્ય તેના વર્ષો પરથી નહીં પરંતુ તેણે લીધેલા શ્વાસની સંખ્યા પરથી મપાય છે. એટલે હળવા, ઊંડા અને લયબધ્ધ શ્વાસ લેવાની પદ્ધતિ અનુસાર શ્વાસોશ્વાસની ટેવ પાડવી જોઈએ. આ નિયમિતતાથી શ્વાસનતંત્ર મજબૂત બને છે. વિચારપ્રવાહ શાંત થાય છે. અને ધીરે ધીરે મન સ્વચ્છ થતા એકચિત્તે ધ્યાન ધરવા યોગ્ય બને છે.

પ્રાણાયામને સમજ્યા વગર ખોટા પ્રયોગથી શરીરતંત્રને હાની પહોંચે છે. સમજીને યોગ્ય રીતે પ્રાણાયામ અભ્યાસથી સર્વ પ્રકારના રોગોનો નાશ થાય છે. અયોગ્ય રીતે પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરવાથી રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. અયોગ્ય પ્રાણાયામના પ્રકોપથી હેડકી, દમ, ઉધરસ, માથાનો દુખાવો, આંખ, કાનનો દુખાવો, તાવ આવવો વગેરે અનેક પ્રકારે રોગ થાય છે. રોગ ઉપચારમાં પણ પ્રાણાયામ અસરકારક બની રહે છે. ડાયાબિટીસમાં કપાલભ્રાતિ, બ્લડ પ્રેસર કે હૃદય, માનસિક તનાવ, અનિદ્રા વગેરે રોગમાં અનુલોમવિલોમ, ભ્રામરી પ્રાણાયામ સારા પ્રભાવક છે. જો કે, રોગ ઉપચારમાં પ્રાણાયામ અંગે તો અલગ લેખમાં સારી રીતે સમજૂતીથી વાત કરી શકાય.

યોગનો મુખ્ય ઉદ્દેશ મનના કાબૂ અને શાંતિ છે. એટલે યોગસાધકે સાચી રીતે પ્રાણાયામ શીખી લઈ શ્વાસોશ્વાસ ઉપર પ્રભુત્વ મેળવવું જરૂરી છે. પ્રાણાયામથી ઈન્દ્રિયો ઉપર કાબૂ મેળવીને અષ્ટાંગયોગના પાંચમા પગથિયા પ્રત્યાહાર ઉપર પહોંચાય છે. પ્રત્યાહાર અંગે હવે પછી વાત કરીશું... ઓમ...

(૩) સ્પોનિંગ

(૪) સ્પોન રનિંગ

(૫) કેસિંગ

(૬) ફૂટિંગ

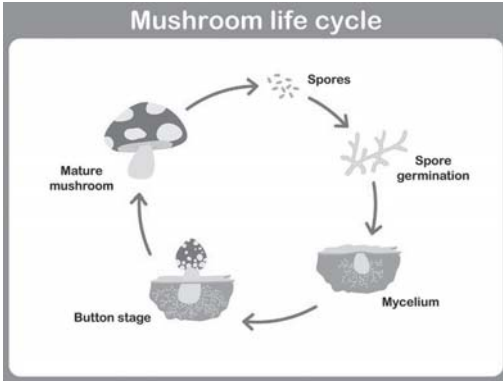
સૌપ્રથમ તબક્કામાં બટન મશરૂમની યોગ્ય જાતિઓ એકત્ર કરવામાં આવે છે, જે લેબોરેટરીમાં તૈયાર કરવામાં આવે છે અથવા વિશ્વસનીય સ્ત્રોતોમાંથી મેળવવામાં આવે છે. ભારતમાં સામાન્ય રીતે સ્થાનિક જાતિઓ કરતાં આયાત કરેલ ફૂટિંગ કલ્ચરનો ઉપયોગ વધારે કરવામાં આવે છે કારણ કે તે વધુ ઉત્પાદન આપે છે. પસંદ કરેલી જાતિના ફૂટિંગ કલ્ચરથી સ્વચ્છ અને સ્ટેરાઇલ પરિસ્થિતિમાં સ્પોન તૈયાર કરવામાં આવે છે. સ્પોનની ગુણવત્તા સારી હોવી ખૂબ જરૂરી છે, કારણ કે તેનો સ્વાદ, ટેક્સચર, કદ, વધુ ઉત્પાદન કરવાની ક્ષમતા અને લાંબી શેલ્ફ લાઇફ જેવી બાબતો પર અસર પડે છે.

બીજા તબક્કામાં કોમ્પોસ્ટ તૈયાર કરવામાં આવે છે. મશરૂમ હેટરોટ્રોફિક અને સેપ્રોફાઇટિક જીવ છે, એટલે કે તેમાં ક્લોરોફિલ નથી અને તે સજીવ પદાર્થોને વિઘટિત કરીને ખોરાક મેળવે છે. કોમ્પોસ્ટ બનાવવા માટે સામાન્ય રીતે ધાનનું પાણું, શેરડીનો બગાસો જેવા લિગ્નોસેલ્યુલોસિક પદાર્થો, ખાતરો જેમ કે યુરિયા અને

સુપરફોસ્ફેટ અથવા જિપ્સમ, તેમજ પૂરક પદાર્થો જેમ કે ચોખાનો ભૂકો અથવા ઘઉંનો ભૂકો અને પાણીનો ઉપયોગ થાય છે. સામાન્ય રીતે 1 કિલો મશરૂમ ઉત્પાદન માટે લગભગ 220 ગ્રામ સૂકા સબસ્ટ્રેટની જરૂર પડે છે. યોગ્ય કોમ્પોસ્ટમાં કાર્બન અને નાઇટ્રોજનનો (C:N) ગુણોત્તર શરૂઆતમાં 25-30:1 અને અંતે લગભગ 16-17:1 હોવો જોઈએ.

કોમ્પોસ્ટ બનાવવાની બે પદ્ધતિઓ છે: ટૂંકી પદ્ધતિ અને લાંબી પદ્ધતિ. ટૂંકી પદ્ધતિમાં ધાનનું પાણું સ્તરોમાં ગોઠવી તેમાં પાણી, ખાતર, ઘઉંનો ભૂકો અને મોલાસિસ (મશરૂમની ખેતીમાં ઉચ્ચ ગુણવત્તાવાળો કાર્બોહાઇડ્રેટ સ્ત્રોત તરીકે કાર્ય કરે છે, જેનાથી માયસેલિયમની વૃદ્ધિમાં વધારો થાય છે) ઉમેરવામાં આવે છે અને લગભગ 5 ફૂટ ઊંચી અને ૫ ફૂટ પહોળો ઢગલો બનાવવામાં આવે છે. બીજા દિવસે ઢગલાને ફેરવીને પાણી આપવામાં આવે છે, ચોથા દિવસે ફરી ફેરવી તેમાં જિપ્સમ (સ્વસ્થ માયસેલિયમ વૃદ્ધિ માટે આવશ્યક કેલ્શિયમ અને સલ્ફર પ્રદાન કરે છે અને ભેજ જાળવણીમાં સુધારો કરવા માટે સબસ્ટ્રેટ કન્ડિશનર તરીકે કાર્ય કરે છે) ઉમેરવામાં આવે છે અને ૧૨મા દિવસે અંતિમ ફેરવણી થાય છે. ત્યારબાદ પેસ્ટ્યુરાઇઝેશન પ્રક્રિયા કરવામાં આવે છે

જેમાં કોમ્પોસ્ટને 60°C તાપમાને લગભગ 4 કલાક સ્ટીમ રૂમમાં રાખવામાં આવે છે જેથી નુકસાનકારક જીવાણુઓ નષ્ટ થાય. તૈયાર કોમ્પોસ્ટ ઘેરો ભૂરો રંગ ધરાવતો, મીઠી સુગંધવાળો, લગભગ 70% ભેજ ધરાવતો અને અમોનિયાની ગંધ વિના હોવો જોઈએ. લાંબી પદ્ધતિમાં સ્ટીમ પેસ્ટ્યુરાઈઝેશનની સુવિધા ન હોય ત્યારે 28 દિવસ દરમિયાન કુલ 8 વખત ફેરવણી કરીને કોમ્પોસ્ટ તૈયાર કરવામાં આવે છે.

ત્રીજા તબક્કામાં સ્પોનિંગ થાય છે, એટલે કે કોમ્પોસ્ટમાં સ્પોન ભેળવવાની પ્રક્રિયા. સ્પોનિંગની ત્રણ પદ્ધતિઓ છે: સ્પોટ સ્પોનિંગ, સર્ફેસ સ્પોનિંગ અને લેયર સ્પોનિંગ. સ્પોટ સ્પોનિંગમાં ૫ સેમી ઊંડા ખાડા બનાવી તેમાં સ્પોન મૂકવામાં આવે છે. સર્ફેસ સ્પોનિંગમાં સ્પોન કોમ્પોસ્ટની ઉપર ફેલાવી 3-5 સેમી ઊંડાઈ સુધી મિક્સ કરવામાં આવે છે, જ્યારે લેયર સ્પોનિંગમાં

કોમ્પોસ્ટ અને સ્પોનના 3-4 સ્તરો બનાવવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે 100 કિલો કોમ્પોસ્ટ માટે 500-750 ગ્રામ સ્પોનની જરૂર પડે છે.

ચોથા તબક્કામાં સ્પોન રનિંગ થાય છે. સ્પોનિંગ પછી કોમ્પોસ્ટને પોલિથિન બેગ, ટ્રે અથવા શેલ્ફમાં ભરવામાં આવે છે અને તેને સમાચારપત્ર અથવા પોલિથિનથી ઢાંકવામાં આવે છે. આ તબક્કામાં તાપમાન લગભગ 23 ± 2°C અને ભેજ લગભગ 90% રાખવામાં આવે છે. વધુ CO₂નું પ્રમાણ સ્પોનના વિકાસ માટે લાભદાયક હોય છે. લગભગ 12-14 દિવસમાં માઈસેલિયમ આખા કોમ્પોસ્ટમાં ફેલાઈ જાય છે.

પાંચમા તબક્કામાં કેસિંગ કરવામાં આવે છે. સ્પોન રનિંગ પૂર્ણ થયા પછી કોમ્પોસ્ટ ઉપર 3-4 સેમી જાડી માટીની પરત નાખવામાં આવે છે જેથી ફૂટિંગ શરૂ થાય. કેસિંગ માટીમાં સારી છિદ્રતા, પાણી ધારણ કરવાની ક્ષમતા અને pH 7 થી 7.5 વચ્ચે હોવું જોઈએ. ભારતમાં સામાન્ય રીતે બગીચાની માટી અને રેતી (4:1) અથવા ગોબર ખાતર અને માટી (1:1) નું મિશ્રણ વપરાય છે. કેસિંગ માટીને ઉપયોગ કરતાં પહેલાં પેસ્ટ્યુરાઈઝ અથવા સ્ટેરિલાઈઝ કરવી જરૂરી છે. કેસિંગ પછી રૂમનું તાપમાન

23–28°C અને ભેજ 85-90% રાખવામાં આવે છે.

છેલ્લા તબક્કામાં ફૂટિંગ થાય છે. અનુકૂળ પરિસ્થિતિમાં પિનહેડ્સ બને છે અને પછી તે બટન સ્ટેજમાં વિકસે છે. શરૂઆતમાં લગભગ એક અઠવાડિયા સુધી તાપમાન 23 ± 2°C રાખવામાં આવે છે અને પછી તેને 16 ± 2°C સુધી ઘટાડવામાં આવે છે. કેસિંગ લેયરને ભેજાળ રાખવા માટે દિવસમાં ૨–૩ વખત હળવું પાણી છાંટવામાં આવે છે. CO₂નું પ્રમાણ લગભગ 0.08–0.15% હોવું જોઈએ અને યોગ્ય હવાના પ્રવાહની વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ.

મશરૂમની ખેતીમાં કેટલીક જીવાતો અને રોગો પણ જોવા મળે છે, જેમ કે નેમાટોડ્સ, માર્શ્વર્સ અને સિંગ્રેટાઇલ્સ. ઉપરાંત ડ્રાય બબલ, વેટ બબલ, કોબવેબ, ગ્રીન મોલ્ડ, ફોલ્સ ટ્રફલ અને બેક્ટેરિયલ બ્લોચ જેવા

રોગો પણ થઈ શકે છે, તેથી સમયસર નિયંત્રણ માટે નિષ્ણાતોની સલાહ લેવી જરૂરી છે.

મશરૂમની કાપણી બટન સ્ટેજમાં કરવામાં આવે છે. જ્યારે કેપનું કદ લગભગ 2.5થી 4 સેમી હોય અને કેપ બંધ હોય. કેસિંગ ક્યારી પછી લગભગ ત્રણ અઠવાડિયામાં પ્રથમ પાક મળે છે. કાપણી વખતે મશરૂમને હળવેથી વાળી કાઢવામાં આવે છે, જેથી કેસિંગ માટી ખસેડાય નહીં. કાપણી પછી ખાલી જગ્યામાં ફરી સ્ટેરિલાઇઝ્ડ કેસિંગ માટી ભરી અને પાણી આપવું જોઈએ. સામાન્ય રીતે 100 કિલો તાજા કોમ્પોસ્ટમાંથી લગભગ 10થી 14 કિલો તાજા મશરૂમ બે મહિનામાં પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે ટૂંકી પદ્ધતિથી તૈયાર કરેલા કોમ્પોસ્ટમાં 15થી 20 કિલો સુધી ઉત્પાદન મળી શકે છે.

ભારત કૃષિ આધારિત દેશ હોવાથી વિવિધ હવામાન અને કૃષિ અવશોષોની ઉપલબ્ધતા મશરૂમ ખેતી માટે અનુકૂળ છે. ઓછી જમીનમાં અને ઘરઆંગણે આ વ્યવસાય કરી શકાય છે, તેથી જમીનવિહોણા ખેડૂત અને યુવાનો માટે આ ઉત્તમ રોજગારનું સાધન છે.

ભારતના સહકારી ક્ષેત્રમાં શાસન અને કાર્યક્ષમતાને મજબૂત બનાવવામાં ડિજિટલાઇઝેશનની ભૂમિકા

ભારતમાં સહકારી ક્ષેત્ર હાલમાં ડિજિટલાઇઝેશનના માધ્યમથી મહત્વપૂર્ણ પરિવર્તનમાંથી પસાર થઈ રહ્યું છે. ડિજિટલ ટેકનોલોજી કાર્યકારી કાર્યક્ષમતા, જવાબદારી અને સુશાસનને મજબૂત બનાવવાના મુખ્ય સાધન તરીકે ઊભરી રહી છે. પ્રાથમિક કૃષિ ધિરાણ સોસાયટીઓ (PACS), સહકારી બેંકો અને અન્ય સહકારી સંસ્થાઓના આધુનિકીકરણ માટે એન્ટરપ્રાઇઝ રિસોર્સ પ્લાનિંગ (ERP) સિસ્ટમ્સ, કોમ્પ્યુટરાઇઝ્ડ રેકોર્ડ મેનેજમેન્ટ અને ઈ-માર્કેટપ્લેસ ઈન્ટિગ્રેશન જેવા ડિજિટલ સાધનોનો વધતો ઉપયોગ જોવા મળે છે.

રાષ્ટ્રવ્યાપી PACS કોમ્પ્યુટરાઇઝેશન પ્રોજેક્ટ, રાષ્ટ્રીય સહકારી ડેટાબેઝ અને રાષ્ટ્રીય સહકાર નીતિ (2025) જેવી સરકારી પહેલો ડિજિટલ રીતે સશક્ત સહકારી ઈકોસિસ્ટમના વિકાસ માટે મજબૂત આધાર ઊભો કરી રહી છે. સંશોધનો દર્શાવે છે કે

ડિજિટલ ટેકનોલોજીનો સ્વીકાર વધવાથી વ્યવહારોની કાર્યક્ષમતા વધે છે, પારદર્શિતા મજબૂત બને છે અને સભ્યોમાં વિશ્વાસ વધે છે. જોકે, ક્ષમતા નિર્માણ, ઈન્ટરનેટ કનેક્ટિવિટી અને ડેટા સુરક્ષા જેવા કેટલાક મહત્વપૂર્ણ પડકારો હજી પણ યથાવત્ છે.

● સહકારી સંસ્થાઓ માટે ડિજિટલાઇઝેશન હવે કેમ મહત્વનું છે ?

સહકારી સંસ્થાઓ પાસે હવે માત્ર સામાજિક મૂલ્યોનું સંવર્ધન કરવાનો જ નહીં પરંતુ સ્પર્ધાત્મક અને કાર્યક્ષમ આર્થિક સેવાઓ પૂરી પાડવાનું પણ મહત્વપૂર્ણ દાયિત્વ છે. તેમાં સમયસર ધિરાણની સુવિધા, વાજબી કિંમતે ખરીદી, પારદર્શક સભ્ય રેકોર્ડ અને કૃષિ ઉત્પાદન તથા અન્ય ઉત્પાદનો માટે બજારમાં સરળ એક્સેસ જેવી સેવાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે.

આ સંદર્ભમાં ડિજિટલ સાધનોનો ઉપયોગ સહકારી સંસ્થાઓ માટે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ બન્યો છે. એન્ટરપ્રાઇઝ રિસોર્સ પ્લાનિંગ (ERP) અને મેનેજમેન્ટ ઈન્ફોર્મેશન સિસ્ટમ (MIS), મોબાઇલ એપ્લિકેશન્સ, ડિજિટલ ચૂકવણીઓ, ઈ-પ્રોક્યોરમેન્ટ લિંક્સ અને રાષ્ટ્રીય રજિસ્ટ્રી જેવી સિસ્ટમોના

પટેલ રોનક

અધ્યાપક

ગુજરાત સહકારી વ્યવસ્થાપન કેન્દ્ર,

અમદાવાદ.

ઉપયોગથી જૂની હાથથી હિસાબ રાખવાની રીત ઓછી થાય છે અને તમામ વ્યવહારો ઝડપથી અને સરળતાથી થઈ શકે છે.

ડિજિટલ ટેકનોલોજીના ઉપયોગથી સેટલમેન્ટ પ્રક્રિયા ઝડપી બને છે, રેકોર્ડ્સને સરળતાથી ટ્રેસ કરી શકાય છે અને ઓડિટ ટ્રેલ્સ વધુ સ્પષ્ટ બને છે. ઉપરાંત, સભ્યો સાથેનો સંચાર પણ વધુ સરળ અને રિયલ-ટાઈમ બની જાય છે. પરિણામે, સહકારી સંસ્થાઓમાં કાર્યકારી કાર્યક્ષમતા વધે છે, ભૂલોની સંભાવના ઘટે છે, જવાબદારી મજબૂત બને છે અને પારદર્શિતા વધે છે, જેના કારણે સભ્યોનો વિશ્વાસ પણ વધુ મજબૂત બને છે.

● ભારતમાં શું થઈ રહ્યું છે: નીતિ અને મુખ્ય પહેલ (નવીનતમ)

ભારતમાં સહકારી ક્ષેત્રને વધુ આધુનિક, પારદર્શક અને કાર્યક્ષમ બનાવવા માટે કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા વિવિધ નીતિઓ અને પહેલો અમલમાં મૂકવામાં આવી રહી છે. આ પહેલો સહકારી સંસ્થાઓમાં ડિજિટલ ટેકનોલોજીનો વ્યાપ વધારવા અને સંસ્થાઓને વધુ મજબૂત બનાવવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે શરૂ કરવામાં આવી છે.

1. PACS કોમ્પ્યુટરાઈઝેશન પ્રોજેક્ટ / ERP અમલીકરણ

ભારત સરકાર દ્વારા કાર્યરત પ્રાથમિક

કૃષિ ધિરાણ સોસાયટીઓ (PACS)ને કોમ્પ્યુટરાઈઝ કરવા માટે એક કેન્દ્રીય આધારિત કાર્યક્રમ અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો છે, જે 2026-27 સુધી ચાલુ રહેનાર બહુવર્ષીય પ્રયાસ છે. આ કાર્યક્રમ હેઠળ રાષ્ટ્રીય સ્તરે PACS માટે સોફ્ટવેર અને એન્ટરપ્રાઈઝ રિસોર્સ પ્લાનિંગ (ERP) સિસ્ટમ વિકસાવવામાં આવી રહી છે અને તેની અમલવારી કરવામાં આવી રહી છે. ઉપરાંત PACSના કર્મચારીઓને ડિજિટલ સિસ્ટમનો અસરકારક ઉપયોગ કરવા માટે તાલીમ પણ આપવામાં આવી રહી છે. આ પ્રોજેક્ટનો મુખ્ય હેતુ દૈનિક કાર્યપ્રણાલી અને નાણાકીય હિસાબોને ડિજિટાઈઝ કરીને ગ્રાસરૂટ સહકારી મંડળીઓને આધુનિક બનાવવાનો છે.

2. રાષ્ટ્રીય સહકાર નીતિ (2025)

રાષ્ટ્રીય સહકાર નીતિ 2025 સહકારી ક્ષેત્રના વિકાસ માટે એક મહત્વપૂર્ણ છે. આ નીતિ કાનૂની સુધારાઓ સાથે સાથે ડિજિટલાઈઝેશનને પણ મહત્વપૂર્ણ પ્રાથમિકતા આપે છે. નીતિ હેઠળ સહકારી સંસ્થાઓને ઈ-કોમર્સ પ્લેટફોર્મ જેમ કે GeM અને ONDC સાથે જોડાવા માટે પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે છે, જેથી તેઓ બજાર એક્સેસનો વ્યાપ વધારી શકે. ઉપરાંત, ડિજિટલ ફાઈનાન્સ અને આધુનિક મેનેજમેન્ટ

પદ્ધતિઓ દ્વારા સહકારી સંસ્થાઓને વધુ વ્યાવસાયિક અને સ્પર્ધાત્મક બનાવવા પર પણ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.

૩. રાષ્ટ્રીય સહકારી ડેટાબેઝ / મેપિંગ

સહકાર મંત્રાલય દ્વારા રાષ્ટ્રીય સહકારી ડેટાબેઝ તૈયાર કરવાની પહેલ કરવામાં આવી રહી છે, જેમાં દેશભરની લાખો સહકારી સંસ્થાઓનો સમાવેશ થાય છે. આ ડિજિટલ રજિસ્ટ્રી દ્વારા સભ્યપદ, નાણાકીય સ્થિતિ અને કામગીરી સંબંધિત મહત્વપૂર્ણ માહિતીનું સંકલન કરવું શક્ય બને છે. આથી દેખરેખ વધુ અસરકારક બને છે, જરૂરિયાત અનુસાર સહાય પૂરી પાડી શકાય છે અને અન્ય સરકારી યોજનાઓ સાથે સંકલન સરળ બને છે.

આ ત્રણેય રાષ્ટ્રીય પહેલો મળીને ભારતના સહકારી ક્ષેત્રમાં ડિજિટલાઇઝેશનને પ્રોત્સાહન આપીને સંસ્થાઓને વધુ પારદર્શક, જવાબદાર અને કાર્યક્ષમ બનાવવાના પ્રયાસનો મજબૂત આધાર ઊભો કરે છે.

● ભારતમાં તાજેતરના સંશોધનો શું શોધે છે

શૈક્ષણિક અને ક્ષેત્રિય અભ્યાસ મુજબ સહકારી સંસ્થાઓમાં ડિજિટલાઇઝેશનનો અમલ મહત્વપૂર્ણ અને વ્યવહારુ પરિણામો આપી રહ્યો છે. આ સંશોધનો મુજબ, ફક્ત ટેકનોલોજી ઉપલબ્ધ કરાવવી પૂરતી નથી,

પરંતુ તેનો અસરકારક ઉપયોગ કરવા માટે તાલીમ, ક્ષમતા નિર્માણ અને ઈન્ટરનેટ એક્સેસ ખૂબ જ જરૂરી છે. ખાસ કરીને ખેડૂત સહકારી મંડળીઓ પર થયેલા અભ્યાસો દર્શાવે છે કે ડિજિટલ ટેકનોલોજીની સરળતા, ઈન્ટરનેટની ઉપલબ્ધતા અને સ્ટાફ તથા સભ્યોને આપવામાં આવતી તાલીમ તેના સફળ અમલ માટે મુખ્ય પરિબલો છે.

ડિજિટલ સિસ્ટમ્સના અમલથી સહકારી સંસ્થાઓની કાર્યક્ષમતામાં નોંધપાત્ર સુધારો જોવા મળે છે. ERP અને મેનેજમેન્ટ ઈન્ફોર્મેશન સિસ્ટમ (MIS) જેવી વ્યવસ્થાઓ અપનાવવાથી વ્યવહારોની ઝડપ વધે છે, રેકોર્ડ્સ વધુ સચોટ બને છે અને સભ્યોનો સંતોષ પણ વધે છે. તેમ છતાં, આ લાભો તમામ રાજ્યો અને સંસ્થાઓમાં સમાન રીતે જોવા મળતા નથી, કારણ કે ઈન્ટરનેટ કનેક્ટિવિટી, સ્ટાફની ડિજિટલ કુશળતા અને બજાર સાથેના સંકલનના સ્તર પ્રમાણે પરિણામોમાં ફેરફાર થાય છે.

ડિજિટલ રેકોર્ડ્સના કારણે શાસન અને પારદર્શિતા વધુ મજબૂત બને છે. કોમ્પ્યુટરાઇઝેશન ગેરવહીવટ અને લીકેજની સંભાવનાઓ ઘટાડે છે અને ઓડિટ પ્રક્રિયાને વધુ સરળ અને પારદર્શક બનાવે છે. જ્યારે સભ્યોને જરૂરી માહિતી સરળતાથી ઉપલબ્ધ થાય છે ત્યારે સંસ્થાઓ પ્રત્યે વિશ્વાસ પણ વધે

છે. જોકે, આ વિશ્વાસ જાળવવા માટે ડેટા સુરક્ષા, એક્સેસ નિયંત્રણ અને અસરકારક ફરિયાદ નિવારણ જેવી વ્યવસ્થાઓ ખૂબ જ જરૂરી બને છે.

ડિજિટલાઇઝેશનથી વ્યવહારિક લાભો પણ સ્પષ્ટ રીતે જોવા મળે છે. ડિજિટાઇઝ્ડ એકાઉન્ટ લેજર્સ અને DBT જેવી વ્યવસ્થાઓથી કેડિટ વિતરણ, ખરીદી અને સબસિડી ટ્રાન્સફર જેવી પ્રક્રિયાઓ ઝડપી બને છે, જેના કારણે સમય અને ખર્ચ બંનેમાં ઘટાડો થાય છે. ERP અને MIS દ્વારા તૈયાર થતા ઇલેક્ટ્રોનિક રેકોર્ડ્સ ઓડિટ માટે સરળ અને વિશ્વસનીય હોય છે. ઉપરાંત, સભ્ય પોર્ટલ, મોબાઇલ એપ્લિકેશન અને SMS સેવાઓ દ્વારા સભ્યોને તેમની નાણાકીય સ્થિતિ અંગે માહિતી સરળતાથી મળે છે, જેના કારણે તેઓ વધુ સશક્ત બને છે.

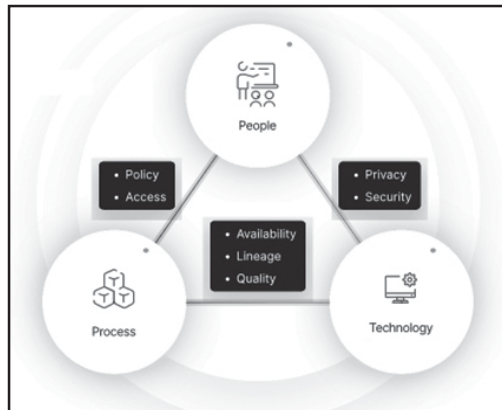
ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ સાથે સંકલનથી બજાર સુધી પહોંચ પણ મજબૂત બને છે. GeM અને ONDC જેવા પ્લેટફોર્મ સાથે જોડાણથી સહકારી સંસ્થાઓને મોટા બજારોમાં પ્રવેશ મળે છે, જેના કારણે ઉત્પાદનોને વધુ સારા ભાવ મળવાની શક્યતા વધે છે.

● **પડકારો :**

આ તમામ લાભો હોવા છતાં, ડિજિટલાઇઝેશનના અમલમાં કેટલાંક

પડકારો પણ સામે આવે છે. ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં ઇન્ટરનેટ કનેક્ટિવિટીનો અભાવ ડિજિટલ સિસ્ટમ્સના ઉપયોગમાં અડચણ ઊભી કરે છે. સ્ટાફ અને સભ્યોમાં ડિજિટલ સાક્ષરતા ઓછી હોવાને કારણે સિસ્ટમ્સનો સંપૂર્ણ લાભ મેળવવામાં મુશ્કેલી પડે છે. ઉપરાંત, વિવિધ સોફ્ટવેર સિસ્ટમ્સ વચ્ચે આંતર-કાર્યક્ષમતા (Interoperability)નો અભાવ અને વિકેતા પર વધુ નિર્ભરતા પણ એક મહત્વપૂર્ણ સમસ્યા છે.

ડેટા ગવર્નન્સ અને સાયબર સુરક્ષા પણ મહત્વપૂર્ણ મુદ્દા તરીકે સામે આવ્યા છે. ડિજિટલ રેકોર્ડ્સ કેન્દ્રિય રીતે સંગ્રહિત થવાને કારણે ડેટા લીક અથવા દુરુપયોગનો જોખમ વધે છે, તેથી મજબૂત સુરક્ષા વ્યવસ્થાઓ જરૂરી બને છે. ઉપરાંત, લાંબા સમયથી ચાલતી કાગળ આધારિત પદ્ધતિઓમાંથી ડિજિટલ પદ્ધતિઓ તરફ પરિવર્તન કરવું પણ પડકારરૂપ છે, જેના માટે મજબૂત નેતૃત્વ અને યોગ્ય માર્ગદર્શન જરૂરી બને છે.

સહકારી સંસ્થાઓમાં ડિજિટલ પરિવર્તન સફળ બનાવવા માટે તબક્કાવાર અને સુયોજિત આયોજન જરૂરી છે. ઈન્ટરઓપરેબલ ERP/MIS સિસ્ટમ્સ અપનાવવી, સ્ટાફને તાલીમ આપવી, ડિજિટલ યુક્વણીઓ સાથે સંકલન કરવું અને ડેટા સુરક્ષા મજબૂત બનાવવી જેવા પગલાં મહત્વપૂર્ણ છે. ઉપરાંત, સભ્યોને માહિતી સરળતાથી ઉપલબ્ધ કરાવવી અને કામગીરીનું નિયમિત મૂલ્યાંકન કરવું પણ જરૂરી છે.

નીતિ નિર્માતાઓ માટે પણ કેટલીક મહત્વપૂર્ણ ભલામણો સામે આવી છે. ડિજિટલ અને માનવ સંસાધન બંનેમાં રોકાણ કરવું, રાષ્ટ્રીય સ્તરે ધોરણો નક્કી કરવાં, જાહેર-ખાનગી ભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપવું અને ડેટા સુરક્ષા નિયમોને મજબૂત બનાવવાં જરૂરી છે. ખાસ કરીને ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં ડિજિટલ ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર સુધારવા માટે સહાય પૂરી પાડવાથી ડિજિટલ સમાવેશ વધારી શકાય છે.

આ રીતે, તાજેતરના સંશોધનો દર્શાવે છે કે ડિજિટલાઈઝેશન સહકારી ક્ષેત્ર માટે પરિવર્તનકારી સાબિત થઈ શકે છે, પરંતુ તેની સફળતા માટે ટેકનોલોજી સાથે માનવ સંસાધન, નીતિ આધાર અને ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરનું સંતુલન જરૂરી છે.

● નિષ્કર્ષ

ભારતનું સહકારી ક્ષેત્ર હાલમાં એક પરિવર્તનશીલ અવસ્થામાં છે. સારી રીતે ડિઝાઇન કરાયેલ ડિજિટલાઈઝેશન કાર્યકારી કાર્યક્ષમતા સુધારવામાં અને જવાબદારી મજબૂત બનાવવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. તે સહકારી સંસ્થાઓને સભ્યો અને બજાર માટે વધુ પારદર્શક અને વિશ્વસનીય બનાવે છે

રાષ્ટ્રીય પહેલો, જેમ કે PACS કોમ્પ્યુટરાઈઝેશન, રાષ્ટ્રીય સહકારી નીતિ 2025 અને રાષ્ટ્રીય સહકારી ડેટાબેઝ, તથા તાજેતરના શૈક્ષણિક અભ્યાસો આ સંભાવનાઓને સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે. તેમ છતાં, સફળ ડિજિટલ પરિવર્તન માટે ફક્ત ટેકનોલોજી પૂરતી નથી. તે સાથે તાલીમ, યોગ્ય ડેટા સંભાળવાની પદ્ધતિ અને એકબીજા સાથે કામ કરી શકે તેવી સિસ્ટમો પણ જરૂરી છે.

જો સહકારી સંસ્થાઓ એક વ્યાવહારિક રોડમેપ અપનાવે, જે ફક્ત સોફ્ટવેર પર નહીં પરંતુ લોકો, તાલીમ અને ધોરણો પર પણ ભાર મૂકે, તો ડિજિટલાઈઝેશન સમગ્ર દેશમાં પાયાના સહકારી શાસન, કાર્યક્ષમતા અને સભ્યો માટે સશક્ત અને ટકાઉ આજીવિકા ઊભી કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે.

સરળ શબ્દોમાં,

“રાસાયણિક ખાતર, કીટનાશક દવાઓ અને કૃત્રિમ સાધનો વગર, પ્રકૃતિના નિયમો અનુસાર કરવામાં આવતી ખેતી એટલે પ્રાકૃતિક કૃષિ.”

આ પદ્ધતિમાં જમીનના જીવાણુઓ, કીડા, પશુ અને વનસ્પતિ વચ્ચેનો સહજીવન જાળવવામાં આવે છે. ખેતીમાં બહારથી કંઈ ઉમેરવાને બદલે, ખેતરમાં ઉપલબ્ધ સંસાધનોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

પ્રાકૃતિક કૃષિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ:

- જમીનની ઉપજશક્તિ જાળવવી
- ખેડૂતને આત્મનિર્ભર બનાવવો
- સ્વસ્થ અને ઝેરી રહિત ખોરાક ઉત્પાદન
- પર્યાવરણનું સંરક્ષણ

આ પદ્ધતિ કૃષિને માત્ર વ્યવસાય નહીં પરંતુ જીવનશૈલી તરીકે જૂએ છે.

૪. પ્રાકૃતિક કૃષિના મૂળ સિદ્ધાંતો

પ્રાકૃતિક કૃષિ કેટલાક મહત્વપૂર્ણ સિદ્ધાંતો પર આધારિત છે:

(૧) જમીન જીવંત હોવી જોઈએ

જમીન માત્ર માટી નથી, પરંતુ જીવંત જીવાણુઓથી ભરપૂર એક જીવંત તંત્ર છે. ગોબર, ગોમૂત્ર અને જૈવિક પદાર્થોથી જમીન જીવંત રહે છે.

(૨) કુદરતી સંતુલન

પ્રકૃતિમાં કોઈપણ જીવ બિનજરૂરી નથી. જીવાતો પણ કુદરતી સંતુલનનો ભાગ

છે. પ્રાકૃતિક કૃષિમાં જીવાતોનો સંપૂર્ણ નાશ કરવાને બદલે સંતુલન જાળવવામાં આવે છે.

(૩) ખર્ચમાં ઘટાડો

ખેડૂતને બજાર આધારિત ખાતર અને દવાઓ પર નિર્ભર રહેવું ન પડે તે માટે ઘરેલું ઉપાયો અપનાવવામાં આવે છે.

(૪) પશુ આધારિત ખેતી

ગાય આધારિત ખેતીને પ્રાકૃતિક કૃષિમાં વિશેષ મહત્વ આપવામાં આવે છે.

પ. રાસાયણિક ખેતી અને પ્રાકૃતિક કૃષિ વચ્ચે તુલના

મુદ્દો	રાસાયણિક ખેતી	પ્રાકૃતિક કૃષિ
ખાતર	રાસાયણિક ખાતર	ગોબર, ગોમૂત્ર
જીવાત નિયંત્રણ	ઝેરી દવાઓ	જૈવિક ઉપાયો
જમીન પર અસર	જમીન બિન ઉપજાઉ બને	જમીન ઉપજાઉ રહે
ખર્ચ	વધુ	ઓછો
આરોગ્ય	નુકસાનકારક	લાભદાયક

આ તુલનાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે લાંબા ગાળે પ્રાકૃતિક કૃષિ વધુ ટકાઉ અને લાભદાયક છે.

૬. મૃદા (જમીન) અને પ્રાકૃતિક કૃષિ

પ્રાકૃતિક કૃષિમાં મૃદા એટલે જમીનને સર્વોચ્ચ મહત્વ આપવામાં આવે છે. જમીન

માત્ર પાક ઉગાડવાનું માધ્યમ નથી, પરંતુ એક જીવંત તંત્ર છે. તેમાં અનેક પ્રકારના સૂક્ષ્મ જીવાણુઓ, બેક્ટેરિયા, ફૂગ અને કીડાઓ વસે છે, જે જમીનની ઉપજશક્તિ વધારવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

રાસાયણિક ખેતીમાં વધુ ખાતર અને દવાઓના ઉપયોગથી જમીન કઠોર બની જાય છે અને તેમાં રહેલા જીવાણુઓ નાશ પામે છે. જ્યારે પ્રાકૃતિક કૃષિમાં જમીનને કુદરતી રીતે સ્વસ્થ રાખવામાં આવે છે. ગોબર, ગોમૂત્ર, પાંદડા, ઘાસ અને પાક અવશેષો જમીનમાં મિશ્રિત કરીને મૃદાની રચના સુધારવામાં આવે છે.

જમીન જીવંત રહેશે તો જ પાક સ્વસ્થ રહેશે આ પ્રાકૃતિક કૃષિનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે.

૭. જમીન ઉપજાઉપણું અને જીવાણુઓની ભૂમિકા

જમીનની ઉપજશક્તિ વધારવામાં સૂક્ષ્મ જીવાણુઓની ભૂમિકા અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે. જમીનમાં રહેલા બેક્ટેરિયા અને ફૂગ કાર્બનિક પદાર્થોને વિઘટિત કરીને છોડને પોષક તત્ત્વો ઉપલબ્ધ કરાવે છે.

પ્રાકૃતિક કૃષિમાં આ જીવાણુઓને વધારવા માટે:

- ગોબર અને ગોમૂત્રનો ઉપયોગ
- જીવામૃત અને ઘનજીવામૃત
- લીલા ખાતર
- પાક અવશેષોનો ઉપયોગ

જમીનમાં કીડાઓની હાજરી જમીનની હવા અને પાણીની ક્ષમતામાં વધારો કરે છે. આ રીતે જમીન વધુ નરમ અને ઉપજાઉ બને છે. જીવાણુઓ વગર જમીન નિર્જીવ બની જાય છે, તેથી પ્રાકૃતિક કૃષિમાં તેમને સંરક્ષણ આપવામાં આવે છે.

૮. ગાય આધારિત પ્રાકૃતિક કૃષિ

(Zero Budget Natural Farming)

ઝીરો બજેટ પ્રાકૃતિક કૃષિ પદ્ધતિનો મુખ્ય હેતુ ખેતી ખર્ચને શૂન્ય કે અત્યંત ઓછો કરવો છે. આ પદ્ધતિ મુખ્યત્વે દેશી ગાય પર આધારિત છે. એક દેશી ગાયથી લગભગ ૩૦ એકર જમીન માટે જરૂરી જૈવિક ઈનપુટ્સ તૈયાર કરી શકાય છે.

ઝીરો બજેટ પ્રાકૃતિક કૃષિના મુખ્ય સ્તંભ:

૧. જીવામૃત
૨. બીજામૃત
૩. મલ્લિંગ
૪. પાક વૈવિધ્યતા

આ પદ્ધતિથી ખેડૂત દેવાના ચક્રમાંથી બહાર આવી શકે છે અને આત્મનિર્ભર બની શકે છે.

૯. જીવામૃત, ઘનજીવામૃત અને બીજામૃત પ્રાકૃતિક કૃષિમાં જીવામૃત, ઘનજીવામૃત અને બીજામૃત મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે.

(૧) જીવામૃત

જીવામૃત ગાયના ગોબર, ગોમૂત્ર, ગોળ, બેસણ (દાળનો લોટ) અને માટીથી

બનાવવામાં આવે છે. તે જમીનમાં રહેલા સૂક્ષ્મ જીવાણુઓની સંખ્યા વધારે છે.

(૨) ઘનજીવામૃત

ઘનજીવામૃત જીવામૃતનું સૂકું સ્વરૂપ છે, જે લાંબા સમય સુધી ઉપયોગી રહે છે.

(૩) બીજામૃત

બીજામૃત બીજને વાવેતર પહેલા ઉપચાર માટે વપરાય છે. તે બીજને રોગોથી બચાવે છે અને અંકુરણ ક્ષમતા વધારે છે.

આ ત્રણેય પ્રાકૃતિક કૃષિના આધારસ્તંભ સમાન છે.

૧૦. મલ્ચિંગ (Mulching) અને પાક આવરણ પદ્ધતિ

મલ્ચિંગ એટલે જમીન પર સૂકા ઘાસ, પાંદડા અથવા પાક અવશેષોથી આવરણ કરવું. પ્રાકૃતિક કૃષિમાં મલ્ચિંગને વિશેષ મહત્વ આપવામાં આવે છે.

મલ્ચિંગના ફાયદા:

- જમીનમાં ભેજ જાળવે છે
- નીંદણ નિયંત્રણમાં મદદ કરે છે
- જમીનનું તાપમાન સંતુલિત રાખે છે
- સૂક્ષ્મ જીવાણુઓ માટે અનુકૂળ વાતાવરણ આપે છે

પાક આવરણ પદ્ધતિમાં જમીન ખાલી ન રાખીને હંમેશા કંઈક ન કંઈક પાક અથવા આવરણ પાક ઉગાડવામાં આવે છે. આથી જમીનનું ક્ષય અટકે છે.

૧૦. મિશ્ર પાક અને પાક ફેરફાર

(Crop Rotation)

મિશ્ર પાક પદ્ધતિમાં એક જ ખેતરમાં એકથી વધુ પાકો ઉગાડવામાં આવે છે. જેમ કે: કપાસ સાથે તુવેર, મકાઈ સાથે વટાણા વગેરે.

મિશ્ર પાકના ફાયદા:

- જમીન પર પોષક તત્ત્વોનું સંતુલન
 - જીવાતોનો પ્રભાવ ઘટે છે
 - ખેડૂતને વધુ આવક
- પાક ફેરફાર એટલે દર ઋતુએ અલગ અલગ પાક લેવા. આથી જમીનમાં રોગો ઘટે છે અને ઉપજશક્તિ વધે છે.

પ્રાકૃતિક કૃષિમાં એક જ પાક પર આધાર ન રાખીને વૈવિધ્યતાને મહત્વ આપવામાં આવે છે.

૧૨. જીવાત નિયંત્રણ માટે પ્રાકૃતિક ઉપાયો

પ્રાકૃતિક કૃષિમાં જીવાતોને સંપૂર્ણ નાશ કરવાને બદલે તેમના નિયંત્રણ પર ભાર મૂકવામાં આવે છે. પ્રકૃતિમાં દરેક જીવનું પોતાનું મહત્વ હોય છે. કેટલીક જીવાતો પાકને નુકસાન કરે છે, પરંતુ કેટલીક જીવાતો અન્ય હાનિકારક જીવાતોને ખાઈને સંતુલન જાળવે છે.

પ્રાકૃતિક જીવાત નિયંત્રણ માટે નીચેના ઉપાયો અપનાવવામાં આવે છે:

- નીમ પાન, નીમ તેલ અને લસણ આધારિત દ્રાવણ
- દશપર્ણી કાડા
- છાશ અને ગોમૂત્ર આધારિત છંટકાવ

● પક્ષીઓ માટે બેસણાં ગોઠવવા આ ઉપાયો ઝેરી ન હોવાથી માનવ આરોગ્ય અને પર્યાવરણ માટે સુરક્ષિત છે.

૧૩. પાણી સંરક્ષણ અને જળ વ્યવસ્થાપન
પ્રાકૃતિક કૃષિમાં પાણીનો સમજદારીપૂર્વક ઉપયોગ અત્યંત જરૂરી છે. વધુ પાણી આપવાથી જમીનની રચના બગડે છે અને પાકને નુકસાન થાય છે.

પાણી સંરક્ષણ માટેના ઉપાયો:

- ટપક સિંચાઈ પદ્ધતિ
- વરસાદી પાણી સંચય
- મલ્ટિંગ દ્વારા ભેજ જાળવણી
- જમીન સમતલીકરણ

પ્રાકૃતિક કૃષિમાં ઓછા પાણીમાં વધુ ઉત્પાદન મેળવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે.

૧૪. પ્રાકૃતિક કૃષિ અને પર્યાવરણ

પ્રાકૃતિક કૃષિ પર્યાવરણ માટે અત્યંત અનુકૂળ છે. રાસાયણિક ખાતર અને દવાઓના ઉપયોગથી જમીન, પાણી અને હવામાં પ્રદૂષણ ફેલાય છે, જ્યારે પ્રાકૃતિક કૃષિ આ તમામ પ્રદૂષણ ઘટાડે છે.

પર્યાવરણ માટેના ફાયદા:

- ભૂજળ પ્રદૂષણમાં ઘટાડો
- જૈવ વૈવિધ્યતાનું સંરક્ષણ
- માટી ધોવાણમાં ઘટાડો
- કાર્બન ઉત્સર્જનમાં ઘટાડો

આ રીતે પ્રાકૃતિક કૃષિ પર્યાવરણીય સંતુલન જાળવવામાં મદદરૂપ થાય છે.

૧૫. પ્રાકૃતિક કૃષિ અને માનવ આરોગ્ય

રાસાયણિક ખેતીથી ઉત્પન્ન થયેલા ખોરાકમાં ઝેરી અંશ રહેલા હોય છે, જે માનવ આરોગ્ય માટે હાનિકારક છે. પ્રાકૃતિક કૃષિથી ઉત્પન્ન ખોરાક ઝેરી રહિત અને પોષક તત્વોથી ભરપૂર હોય છે.

પ્રાકૃતિક ખોરાકના લાભ:

- રોગપ્રતિકારક શક્તિમાં વધારો
- દીર્ઘકાલીન રોગોમાં ઘટાડો
- બાળકો અને વૃદ્ધો માટે સુરક્ષિત
- પોષણમૂલ્યમાં વધારો

આથી પ્રાકૃતિક કૃષિ માનવ આરોગ્ય માટે આશીર્વાદરૂપ છે.

૧૬. પ્રાકૃતિક કૃષિના આર્થિક ફાયદા અને ખેડૂતની આવક

પ્રાકૃતિક કૃષિનો સૌથી મોટો ફાયદો એ છે કે તેમાં ખેતી ખર્ચ ખૂબ ઓછો થાય છે. રાસાયણિક ખાતર, બીજ અને કીટનાશક દવાઓ પર થતા ભારે ખર્ચથી ખેડૂત મુક્ત થાય છે. ગોબર, ગોમૂત્ર, પાક અવશેષો અને સ્થાનિક સંસાધનો દ્વારા ખેતી કરવાથી ખેડૂત આત્મનિર્ભર બને છે.

પ્રાકૃતિક કૃષિમાં ઉત્પાદન ખર્ચ ઓછો હોવા છતાં લાંબા ગાળે ઉત્પાદન સ્થિર અને ગુણવત્તાયુક્ત મળે છે. બજારમાં પ્રાકૃતિક અને જૈવિક ખોરાકની માંગ વધતા ખેડૂતોને વધુ ભાવ પણ મળે છે. આથી ખેડૂતની નેટ આવકમાં વધારો થાય છે.

દેવું, તણાવ અને આત્મહત્યાની સમસ્યામાંથી બહાર આવવા માટે પ્રાકૃતિક કૃષિ એક અસરકારક માર્ગ છે.

૧૭. ભારતમાં પ્રાકૃતિક કૃષિની સ્થિતિ

ભારતમાં પ્રાકૃતિક કૃષિ ધીમે ધીમે લોકપ્રિય બની રહી છે. અનેક રાજ્યોએ આ પદ્ધતિને પ્રોત્સાહન આપ્યું છે. આંધ્ર પ્રદેશમાં ઝીરો બજેટ પ્રાકૃતિક કૃષિ વિશાળ સ્તરે અમલમાં છે.

ભારત સરકાર પણ જૈવિક અને પ્રાકૃતિક ખેતી માટે વિવિધ યોજનાઓ અમલમાં મૂકે છે. તાલીમ, પ્રદર્શન ખેતરો અને આર્થિક સહાય દ્વારા ખેડૂતોને પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવે છે.

ભારતમાં પ્રાકૃતિક કૃષિ માત્ર ખેતી નહીં પરંતુ એક ચળવળ બની રહી છે.

૧૮. ગુજરાતમાં પ્રાકૃતિક કૃષિ - ઉદાહરણો

ગુજરાત રાજ્યમાં પણ પ્રાકૃતિક કૃષિ પ્રત્યે ખેડૂતોનો રસ વધતો જાય છે. બનાસકાંઠા, સાબરકાંઠા, ખેડા અને અમરેલી જેવા જિલ્લાઓમાં ઘણા ખેડૂતો સફળતાપૂર્વક પ્રાકૃતિક ખેતી અપનાવી રહ્યા છે.

ગુજરાત સરકાર દ્વારા તાલીમ કાર્યક્રમો, કૃષિ મેળાઓ અને માર્ગદર્શન આપવામાં આવે છે. કેટલાક ખેડૂતો કપાસ, મગફળી, ઘઉં અને શાકભાજીમાં પ્રાકૃતિક ખેતી કરીને સારો નફો મેળવી રહ્યા છે.

આ ઉદાહરણો અન્ય ખેડૂતો માટે પ્રેરણારૂપ છે.

૧૯. પ્રાકૃતિક કૃષિના પડકારો, મર્યાદાઓ અને ઉકેલો

પ્રાકૃતિક કૃષિમાં કેટલાક પડકારો પણ છે. શરૂઆતના વર્ષોમાં ઉત્પાદન થોડું ઓછું થઈ શકે છે. ખેડૂતોને પૂરતું જ્ઞાન અને ધીરજ રાખવી જરૂરી છે.

મુખ્ય પડકારો:

- તાલીમ અને માહિતીનો અભાવ
- બજાર વ્યવસ્થા
- શરૂઆતમાં વિશ્વાસની કમી

ઉકેલો:

- સરકાર અને સંસ્થાઓ દ્વારા તાલીમ
- સહકારી માર્કેટિંગ
- ખેડૂતો વચ્ચે અનુભવ વિનિમય યોગ્ય માર્ગદર્શનથી આ પડકારો દૂર કરી શકાય છે.

૨૦. નિષ્કર્ષ અને ભવિષ્યની દિશા

પ્રાકૃતિક કૃષિ એક ટકાઉ, પર્યાવરણમૈત્રી અને માનવ આરોગ્ય માટે લાભદાયક ખેતી પદ્ધતિ છે. વધતી વસ્તી અને પર્યાવરણીય સંકટ વચ્ચે પ્રાકૃતિક કૃષિ ભવિષ્યની ખેતી બની શકે છે.

જો ખેડૂતો, સરકાર અને સમાજ મળીને પ્રયાસ કરે તો પ્રાકૃતિક કૃષિ દેશની કૃષિ વ્યવસ્થામાં ક્રાંતિકારી પરિવર્તન લાવી શકે છે. સ્વસ્થ જમીન, સ્વસ્થ ખેડૂત અને સ્વસ્થ સમાજ માટે પ્રાકૃતિક કૃષિ અપનાવવી આજની જરૂરિયાત છે.

‘સહકાર’ પાક્ષિક અને ‘ગ્રામસ્વરાજ’ માસિકના જાહેરાતના દર

તા. ૧-૧૦-૨૦૨૪ થી

સહકાર પાક્ષિક	એકવાર	ત્રિમાસિક	છ માસિક	વાર્ષિક
૧. આખું પાન	૬,૦૦૦/-	૩૦,૦૦૦/-	૬૦,૦૦૦/-	૧,૦૦,૦૦૦/-
૨. અડધું પાન	૪,૦૦૦/-	૨૦,૦૦૦/-	૪૦,૦૦૦/-	૮૦,૦૦૦/-
૩. પા પાના	૩,૦૦૦/-	૧૫,૦૦૦/-	૩૦,૦૦૦/-	૬૫,૦૦૦/-
૪. શુભેચ્છા	૨,૦૦૦/-	૧૦,૦૦૦/-	૧૮,૦૦૦/-	૪૦,૦૦૦/-

સહકાર પાક્ષિકમાં જાહેરાતના છુટક ભાવ : એક કોલમ સે.મી. રૂા. ૧૨૫/-

‘સહકાર’ વિશેષાંક : ૨૦૨૫ થી

૧.	ટાઈટલ પાન - ૪	૪૦,૦૦૦/-
૨.	ટાઈટલ પાન - ૨ / ૩	૨૫,૦૦૦/-
૩.	આર્ટ પેપર ફોર કલર	૧૫,૦૦૦/-
૪.	અંદરનું આખું પાન	૭,૫૦૦/-
૫.	અંદરનું અડધું પાન	૫,૦૦૦/-
૬.	અંદરનું પા પાન	૩,૦૦૦/-

જાહેરાતોમાં બેંકોના સરવૈયાં - બેલેન્સશીટ્સનો દર પાના ઈઠ રૂા. ૧૦,૦૦૦/-

‘ગ્રામસ્વરાજ’ માસિક	એકવાર	વાર્ષિક
૧. ટાઈટલ પાન - ૪	૫,૦૦૦/-	૫૦,૦૦૦/-
૨. ટાઈટલ પાન - ૨ / ૩	૪,૦૦૦/-	૪૦,૦૦૦/-
૩. અંદરનું આખું પાન	૩,૦૦૦/-	૩૦,૦૦૦/-
૪. અંદરનું અડધું પાન	૨,૦૦૦/-	૨૦,૦૦૦/-
૫. પા પાન	૧,૦૦૦/-	૧૦,૦૦૦/-
૬. શુભેચ્છા	૫૦૦/-	૫,૦૦૦/-

નિર્ભયતાના પ્રકાર

નિર્ભયતા ત્રણ પ્રકારની હોય છે - વિજ્ઞા નિર્ભયતા, ઈશ્વરનિષ્ઠ નિર્ભયતા અને વિવેકી નિર્ભયતા. ભયનો પરિચય કરીને તેના ઘલાજ જાણી લેવાથી જે નિર્ભયતા આવે છે તે વિજ્ઞા નિર્ભયતા. એ જેટલી પ્રાપ્ત થઈ શકે તેટલી કરી લેવી જોઈએ. જેને સાપનો પરિચય થયો હોય, ઝેરી અને ઝેર વગરના સાપનો ભેદ જેણે જાણી લીધો હોય, સાપ પકડવાની કળા જેને સિદ્ધ થઈ ગઈ હોય, સર્પદંશના ઘલાજની જેને ખબર હોય, સાપથી બચવાની યુક્તિ જેણે જાણી લીધી હોય તે સાપની બાબતમાં ઘણો નિર્ભય થઈ જશે. અલબત્ત આ નિર્ભયતા કેવળ સાપની બાબતમાં જ હશે. કદાચ એ દરેકને પ્રાપ્ત ન થઈ શકે; પરંતુ જેને સાપોવાળી જગ્યામાં રહેવું પડે છે એને માટે આ નિર્ભયતા વ્યાવહારિક ઉપયોગની વસ્તુ છે. કારણ એને લીધે જે હિંમત આવે છે તે માણસને અસ્વાભાવિક આચરણથી બચાવે છે. પરંતુ આ નિર્ભયતા મર્યાદિત છે.

બીજી એટલે ઈશ્વરનિષ્ઠ નિર્ભયતા માણસને પૂર્ણ નિર્ભય બનાવે છે. પરંતુ દીર્ઘ પ્રયત્ન, પુરુષાર્થ, ભક્તિ ઇત્યાદિ સાધનોના સતત અનુષ્ઠાન વગર એ પ્રાપ્ત નહીં થાય. અને જ્યારે એ પ્રાપ્ત થશે ત્યારે કોઈ બાહ્ય સહાયતાની જરૂર જ નહીં રહે.

ત્રીજી જાતની નિર્ભયતા તે વિવેકી નિર્ભયતા. એ માણસને અનાવશ્યક અને નિરર્થક સાહસ નથી કરવા દેતી. છતાં ભયનો સામને કરવો જ પડે તો વિવેકપૂર્વક બુદ્ધિને શાન્ત રાખતાં શીખવે છે. સાધકે આ વિવેકી નિર્ભયતાની ટેવ પાડવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તે ટેવ દરેકથી પાડી શકાય એવી છે.

ધારો કે મને વાઘનો ભેટો થઈ ગયો, અને તે મારા પર તરાપ મારવામાં જ છે. સંભવ છે કે હજી મારા ભાગ્યમાં મોત ન લખાયું હોય અને લખાયું હોય તો એ ટળી ન શકે. પરંતુ જો હું ભયભીત થયા વગર મારી બુદ્ધિ શાન્ત રાખવાનો પ્રયત્ન કરું, તો બચવાનો કોઈ ઉપાય સૂઝવાનો સંભવ છે. અથવા તો એવો કોઈ ઉપાય ન સૂઝે તોપણ, જો હું શુદ્ધિમાં રહી શકું, તો અંતિમ સમયે હરિ-સ્મરણ કરી શકું. એમ થઈ શકે તો એ પરમ લાભ જ થાય. આમ આ વિવેકી નિર્ભયતા બંને રીતે લાભદાયી છે. અને તેથી એ સૌના પ્રયત્નનો વિષય હોવી જોઈએ.

(વિનોબા ભાવે : મધુકર પુસ્તકમાંથી સાભાર)

Publisher, Printer & Editor : Dr. Rajendra C. Trivedi

Owner : Gujarat State Co-operative Union, 'SAHYOG', Relief Road, Ahmedabad-380 001

Published From : Gujarat State Co-operative Union, 'SAHYOG', Relief Road, Ahmedabad-380 001

Printed at : Reliable Art Preintery (Ahmedabad) Pvt. Ltd., 301, 3rd Floor, Punit Plaza,

B/h. Navgujarat College, Off. Ashram Road, Ahmedabad-380014. Gujarat